

[Erdélyi Magyar Adatbank]

TAMÁS LAJOS

AZ ERDÉLYI OLÁHSÁG

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

AZ ERDÉLYI OLÁHSÁG

Irta TAMÁS LAJOS

Az Árpád-kor utolsó századában latin írásbeliségünk ránkmaradt emlékeiben gyakrabban kezd előfordulni egy új népelemnek a neve, amely először Béla király Névtelenjének gesztájában bukkan fel Erdélylyel kapcsolatban s így első előfordulása a krónikás személye körül mindmáig lebegő homály figyelembevételével esetleg már a XII. század második felére tehető. Régebbi forrásokban – sem a magyarországiakban, sem pedig a bizánci vagy egyéb krónikákban a *blachus*, *blacus*, *volachus*, *valachus*, illetve *oláh* néven emlegetett új népelemnek a Kárpátok medencéjében nincsen nyoma, a Balkán-félszigeten azonban már a X. század végétől kezdve igen gyakran találkozunk a vlachok nyugtalan nomád és költözködő pásztor csoportjaival, akik a félsziget államalkotó népeinek területén ütik fel nyári és téli szállásaikat. A trák-illir ősöktől örökölt pásztorkodó életformához az egész középkoron át hűek maradtak s mikor a szerbek és a bolgárok már régen politikai nemzetként álltak szemben Bizánccal s Rómával is kacérkodva törekedtek független államiségük elismertetésére, ők még jó darabig – a XIV. század derekáig – a helyhez nem kötött szabad pásztori társadalom kötelékében éltek, vagy pedig jobbágyokká lettek. A pásztorkodási életformának köszönheti egyébként az oláhság azt is, hogy a népvándorlás hullámcsapásai fel nem emésztették. Ha a ma távlatából pillantunk vissza az oláhság négy ágának történetébe, úgy azt tapasztaljuk, hogy az ősi életforma megtagadása mindenkor a többé-kevésbé gyors beolvadás veszedelmét támasztotta fel. Elnyelés szélén állanak ma már az Isztriába sodródott és az ú. n. meglenni oláhok, amazokat a horvát-szlovén, emezeket a bolgár környezet szívja fel immár ellenállhatatlan erővel. A városi élettel együtt járó kereskedelmi pálya az arumunok (helytelenül macedóniai oláhok) elgörögösödését vontta maga után, épúgy, ahogy el kellett görögösödniök a földművelésre áttérő arumunoknak is, akik között csak a mindmáig nomadizáló törzsek őrizték meg őseik nyelvét.

Legszerencésebbek a Dunától északra sodródott oláh pásztorok voltak, akik az Árpádok birodalmába kerülve kibujtak a szláv olvasztó-

kemencéből s későbbi viszontagságaik elől is tömegesen kerestek menedéket Erdély földjén. Nem tarthatjuk véletlennek, hogy az ős-oláhságnak éppen a Dunától északra felvándorló csoportjai lettek Kelet-Európában az idők folyamán államalkotó néppé. Azok a bolgár, kun és magyar hatások, amelyek az oláh vajdaságok megalakulásának elengedhetetlen előfeltételei voltak, Havaselve és Moldva területén keresztettk egymást és hozták létre a XIV. század derekán azt a két hányatott sorsú primitív államot, amelyből a mult században a sok diplomáciai huzavona után egy új keleteurópai állam – Ó-Románia – jött létre. A másik, az oláhság konszolidációjának kedvező körülmény pedig az volt, hogy a határvédelmi és gazdasági okokból Erdélybe telepített oláhság előtt már Nagy Lajos óta megnyitak a nyugati művelődés kapui, úgyhogy a felvilágosodás és a romantika eszméit már egy többszázados multtal rendelkező kiművelt erdélyi oláh társadalmi réteg közvetítheti a kárpátokon-túli politikai és szellemi rabságban sínylődő oláhságnak, amelyet a fanarióta-kor megszűnése után sikerült csak felemelnie magához. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az északi oláhság (így nevezzük a mai Nagy-Románia többségi lakosságát megkülönböztetésül a balkáni arumunoktól és meglenitáktól, továbbá az isztriai oláhoktól) nemzet- és történelemalkotó rétegét elsősorban a Nyugattal érintkező erdélyi csoport képezte egészen a XIX. századig. Ha valamilyen történeti oknál fogva az oláhok nem léphették volna át a Kárpátok vonalát, úgy szinte bizonyos, hogy ma az északi oláhság is csak, mint etnikai kuriózum élne az Al-Duna vidékein s éppúgy fenyegetné a végső beolvadás veszélye, mint az isztriai, megleni és a legtöbb helyen az arumun oláhokat.

A vlachokra vonatkozó legrégebb erdélyi adatokat vizsgálva a következőket állapíthatjuk meg. IV. Béla királyunk 1250 június 23-án kelt adománylevele említi azt a segédcsapatot, melyet II. Endre Iwachin szebeni ispán vezetése alatt küldött Assen bulgáro-vlach császár segítségére¹ 1210-ben s amelyben a székelyeken, szászokon és besenyőkön kívül vlachok is voltak. Ez utóbbiak Karácsonyi szerint a szebenvidéki oláhság soraiból kerültek ki.² II. Endre korából valók a legrégebb egykorú megemlékezések is. Az aranybulla évében kapta vissza Hermann, a német lovagrend mestere a Barczaságot. Endre több egyéb privilégium között azt is megengedi a lovagrendnek, hogy akár a székelyek, akár a vlachok földjén keresztül szállítanak sót, vámot ne fizessenek. Az itt említett terra Blacorum Hunfalvy szerint még kívül esett volna Erdély területén, ami azonban valószínűtlen.³ A fogarasmegyei vlachokkal először a kerczi monostor részére kiadott adománylevélben találkozzunk 1223-ban, amelyben Endre megerősíti az apátságot az oláhoktól megtisztított szomszédos földek birtokában. A következő évből keltezett Andreanum említi a „silva Blaccorum et Bissenorum”-ot, amelyet a királyi privilé-

gium értelmében az erdélyi német vendégek együtt használhattak a vlachokkal és besenyőkkel. Bizonyára nem véletlen dolga, hogy a tatárjárás előtti adatok csak a déli széleken tanyázó vlachokról beszélnek. Ebből persze nem következik, hogy Erdély északi és nyugati vidékein az oláhság beköltözése még a XIII. század előtt, ha egyelőre csak szórványosan is, meg ne indulhatott volna. A beszivárgó oláhság egy ideig minden bizonnyal mintegy észrevétlenül maradt s csak mikor letelepítésük komolyabb problémává lett, került bele a nevük emlékeink szövegébe. Pauler Gyula szerint Béla király névtelen jegyzőjének az oláhokra vonatkozó megjegyzéseiből „csak az következik, hogy a XII. század végén már oly *régen* laktak oláhok Erdélyben, hogy az író (t. i. Anonymus) föltehetni vélte, hogy már a honfoglalás idejében is voltak ott, nem úgy, mint a székelyek, kikről tudta, hogy későbbi bevándorlók”. Minthogy a Névtelen Erdélyt csak felületesen ismeri, nem is kell valami régi időre gondolnunk, hogy az oláhok észrevehető kontingenssé növekedtek Erdélyben. Lehetett az Anonymus előtt vagy 200 évvel, a X. század végén, vagy a XI. század elején, mikor a beszivárgás kezdődött Fogaras vidékére, amely tájon a XIII. század elején – mint a szász Andreanum privilégium „*silva Blaccorum et Bissenorum*”-ja is tanúsítja – már oklevéllileg említettnek.⁴ Arról, hogy a honfoglalás korában Erdélyben oláhok laktak volna, Anonymuson kívül egyetlen írásos emlékünknél sem beszél. A forráskritika megvilágításában azonban a Névtelen elbeszéléséről kiderül, hogy nem egyéb önkényesen kitalált harci mesénél. Hóman Bálint meggyőzően mutatta ki, hogy a XXIV–XXVII. fejezetben elmesélt Gelou (quidam Blacus) elleni hadjárat története az ősgestának Erdéllyel foglalkozó honfoglaláskori, Szent István- és Salamon-kori adataiból kikösködött koholmány.⁶ Mivel a Szent László-kori Gesta a pannóniai pastores Romanorum-okat blachoknak is nevezi, Anonymus a korabeli erdélyi oláhság hasonló nevéből megtévesztve, az utóbbiakat ugyancsak a honfoglalás korába vetíti vissza s vezérüket Tühütümmel győzeti le.”⁶ Ezzel a honfoglaláskorabeli oláh lakosság meséje, amelyet a múlt században még a francia Thierry is hirdetett, teljesen megcáfoltnak tekinthető.

Nagyobb számú oláhságról tehát a tatárjárás előtti időben nem lehet szó, szórványosan azonban Melich szerint „már a X. század végén, vagy a XI. század elején ... nemcsak Fogarasban, hanem másutt Erdélyben, meg a vele határos részeken is lakhattak, s a magyarok velük érintkezhetek”.⁷ Ez azonban nem egyéb elvi lehetőségnél, történeti adatokkal a XII. századnál régebbi korba konkrétebb adatok híján csak óvatoskodó és éppen ezért nem eléggé meggyőző érveléssel lehet az oláh inkolátus kezdetét helyezni. Mindezek ellenére a román tudósok túlnyomó többsége tudományos szempontból eléggé nem kárhoztatható álhazafiságból a latin-román folytonosság elméletét dogmaként tanítja.⁸ Csak a

dáko-latin-román kontinuitás szuggesztív erejével magyarázhatjuk az olyan ötleteket, mint pl. a Pușcariu-é, aki Torda nevét *Turridava dáko-latin helynévből próbálja levezetni, míg Drăganu komolyan mérlegeli annak lehetőségét, hogy ugyanez a helynév a latin turda (?) madárnév.⁹ A felső-szamosvölgyi oláhság ősiségét ugyancsak Drăganu bizonyítgatta elsősorban a *Fatatelke* helynév alapján.¹⁰

A XII. századi oláhság mellett néhány nem egészen közvetlen, szórványos adaton kívül alig hozható fel bizonyíték. Imre királyunknak egy Szentpétery szerint 1202–3. évek tájáról keltezett oklevelében találjuk a *Fichur* nevet, amelyet az aradi egyház egy biharvidéki falujának jobbágya visel.¹¹ Megjegyzendő, hogy Bihar megyében nagyobb számú oláh lakosságról csak a XIII. század vége felé lehet szó, az első helynév, amely az oláhokkal hozható összefüggésbe, az 1283-ban felbukkanó *Oláhtelek*, a váradi püspök telepítése. Kolozs megyében is csak a XIII. század elejétől kezdve találunk oláh nyomokat,¹² a Fekete-Körös völgyében pedig csak a század vége felé 1291-ben.¹³ A felsőmagyarországi keleti vármegyéken kívül a Tiszántúl és Erdélyben is gyakran előforduló *Pojána*, *Pojén*, *Pojény* helynevekről Melich kutatásai után szintén bebizonyosodott, hogy a XIV. századnál nem régiebbek, valamint nem régiebbek a XV. században felbukkanó *Ohaha*, *Ohabița* elnevezések sem.¹⁴ A Duna déli vidékeiről bevándorolt máramarosi oláhok T. Papahagi szerint a X. század után telepedtek le, ehhez a különben helyes megállapításhoz azonban hozzá kell tennünk, hogy IV. László uralkodása előtti oláh településről nem tudunk, nagyobb arányú és maradandó településről pedig csak az Anjou-korban, Károly király országlásának idején beszélnek okleveleink.¹⁵ Bogdán, a későbbi moldvai vajda és rokonai 1335-ben kapnak szállást Máramarosban és Beregben, de Bogdán már a negyvenes évek elején átszökik Moldvába, hogy ott független vajdaságot alapítson. Lajos király büntető expedíciójában segédkeznek Drágos máramarosi kenéz, továbbá a Bogdántól elűzött Szász vajda fiai, Balk, Drág és János, akik jutalmul a hűtlen vajda birtokait kapják, s így számos részben még ma is élő nemesi család őseivé lesznek.¹⁶ Ugyanez a kronológiája a szolnok-dobokai oláh telepeknek is.¹⁷

A krassóvármegyei és szörényi oláh kerületek (Halmos vagy Halmágy, Karánsebes, Lugos, Miháld-Mehádia, Krassófő, Borzafő, Komjáth) Nagy Lajos korában, a *XIV. század második felében* jelentkeznek okleveleinkben, először „provincia”, „districtus” néven. A „sedes valachicales” (oláh székek) kifejezésre, mely már bizonyos fokú önkormányzatról tanuskodik, Hunyadi János kormányzó 1451 június 8-án kelt levelénél régebbi adatot nem ismerünk.¹⁸ Számuk eredetileg hét volt s ez a szám csak 1457-ben, a komjáthi kerület visszacsatolásával emelkedett nyolcra. A legkiváltságosabb oláh telepek azonban, úgylátszik, a hunyad-

megyeiek voltak, ahol a hátszegi kenézekről 1360-ban történik az első említés, míg 1387-ben négy Déva környékén rövidebb ideig fennálló oláh kerületet lehet kimutatni.¹⁹ A hátszegi kenéz privilégiumairól mondja Csánki, hogy a kenéz „valamennyi telepítvényének s az azon letelepedett oláh lakosságnak *olyforma birtokosa és ura lett, mint a magyar nemes*, azzal a megszorítással, hogy az illető földterület fő ura mindig maga a király maradt, annak nevében itt is az erdélyi vajda, illetve ennek embere: a haczaki várnagy gyakorolta a hatóság jogait; továbbá, hogy bár az ily módon alakult kenézi birtok mindig szabadnak (libera) tekintetett, attól kenézei a haczaki királyi várhoz katonai szolgálatot s természetiekben és pénzben adózást teljesítettek”.²⁰ A kenézek telepítési joggyakorlata is királyi ellenőrzés, illetve megerősítés tárgya volt. Ilyen nemesi jogokkal felruházott kenéz volt Vojk is, aki Zsigmond király 1409. évi adománylevele szerint Hunyadi János apja, Hunyadvár királyi birtoknak első tulajdonosa. Ismeretes, hogy a XV. század törökellenes küzdelmeiben az egyre magasabb méltóságokat betöltő Hunyadi János kezdeményezésére mind több és több kenéz-birtokos találta meg az utat a magyar nemesi rendbe s mint ez Máramarosban történt, számos mindmáig virágzó nemesi családnak vetették meg az alapját.²¹ „Magából Hunyad vármegyéből hatvan ilyen nemes családot ismerünk” – írja Szekfü²² – „aminek jelentőségét akkor fogjuk fel teljesen, ha visszaemlékezünk rá, hogy a székelység főember osztálya sem állott sokkal több családból.” A kenézek katolikus vallásra térését Nagy Lajos alatt külön rendelet szabályozta, később azonban a nemesi jogoknak élvezete önmagában is elegendő volt arra, hogy görögkeleti vallásuk nyomasztó nyűgét maguktól is levessék.

A beszivárgás első századaiban a közoláhság először csak a királyi birtokokon telepedhetett le s csak Nagy Lajos uralkodása idején kezdődik a letelepedés korlátlanak nevezhető szabadsága. A magyarság számát erősen megapasztó törökdúlás idején a XV. században, de még inkább a XVI. és XVII.-ben az elnéptelenedő helyekre folyton újabb és újabb rajok érkeznek, úgyhogy számuk a XVI. században Verancsics minden bizonnyal túlzó megállapításával szemben Szekfü becslését fogadva el, körülbelül 80–100.000-re tehető.²³ A jobbágysors is sokkal kevésbé nyomta őket, mint a magyar parasztokat, mert görögkeletiek lévén, egyházi adót nem fizettek s világi földesuraiknak – akik nem ritkán maguk s oláhok voltak – sem kilencedet, hanem ötvenedet fizettek, amely utóbbi az egyetlen állandó jellegű szolgáltatásuk volt. A román íróknak az a tendenciózus állítása, hogy az 1436-i erdélyi parasztlázadásban az oláh jobbágyoknak jelentékeny szerepük lett volna, azokban a tévtanokban leli magyarázatát, melyek szerint az oláhságnak a kápolnai uniót megelőző időkben a magyarokkal, szászokkal és széke-

lyekkel minden tekintetben egyenlő politikai jogaik lettek volna.²⁴ A történeti tények tárgyilagos vizsgálatából többek között az oláhság jogi helyzetére vonatkozólag is az derül ki, hogy tipikusan advena jellege van,²⁵ amit azonban a dákoromán jogtörténeti szemlélet sehogysem tud beleilleszteni a maga délibábos ideológiájába. Mint érdekességet említjük, hogy Sincai Cronica Românilor című művében, mely a dákoromán történetírás bibliája lett, azt állítja, hogy a magyarok a honfoglaláskor szövetséget kötöttek az állítólag Erdélyben talált oláhokkal, akiket később szerződészegéssel fosztottak meg jogaiktól. Ez a felfogás tükröződik a Supplex Libellus Valachorum-ban is, amelyet Bob János balázsfalvi gör. kath. és Adamovics Gerasim nagyszebeni gör. keleti püspök az 1791-i erdélyi országgyűlést megelőzve terjesztettek II. Lipót elé. Anonymusra, mint csalhatatlan jogforrásra hivatkoznak benne.²⁶ Az oláh beköltözés jogi kereteinek vizsgálatánál végre azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy azok nemcsak Erdélyben, hanem mindenütt, így Havaselvén, Moldvában, Galiciában és Bukovinában is lényegileg megegyeznek, az oláhság autohtoniáját azonban éppen nem bizonyítják.

Az erdélyi oláhság egyházi viszonyairól a reformáció előtt az eddigi kutatások alapján nehéz volna teljes képet alkotnunk. Annyi bizonyos, hogy a bevándorlás idején a keleti egyház görögszertartású hívei voltak, egyházi nyelvük pedig a pópák előtt is legtöbbször érthetetlen ó-egyházi szláv. Klain Sámuel nyomán a román történetírók az 1348-tól 1585-ig terjedő időközből egy sereg gyulafehérvári metropolitára hivatkoznak, akikről elég annyit megjegyeznünk, hogy még Iorga sem hisz bennük.²⁷ Ezzel szemben a történeti igazság az, hogy Báthori Zsigmond az első gyulafehérvári román püspököt, János szilvási apátot 1585-ben nevezi ki.²⁸ A XV. sz.-ból ismerünk néhány a vajdaságokból és Galiciából belopakodott álpüspököt (Kaffai János, Makarie, Marku), akik minden hivatalos megerősítés nélkül inkább csak suttymban gyakorolták teendőiket s nem egyszer összeütközésbe kerültek a hatóságokkal. Így pl. mikor Hunyadi Jánosnak tudomására jutott, hogy Kaffai János görögkeleti pópákat szentelt fel Hunyad-, Déva- és Solymosvár környékén, elfogatta és Temesvárra küldte Kapisztrán Jánoshoz, aki Rómába kísértette. Hunyadi Jánosnak a görögkeleti pópákkal szemben tanúsított érellyes magatartását különösen azoknak a figyelmébe ajánljuk, akik – Lupaş példáját követve – ezt az izig-vérig nyugati keresztény műveltségű magyart az oláh történelem számára próbálják kisajátítani. Hilarisnak, a szentmihályi monostor (mănăstirea sântului Mihail din Peri) igumenjének vitája János munkácsi rutén püspökkel 1494-ben, továbbá az a körülmény, hogy 1479-ben Mátyás király Jovanichik nándorfejérvári püspök kérésére menti fel a máramarosi oláh pópákat bizonyos adók alól, több más adattal egyértelműen bizonyítják, hogy a XV.

sz.-ban nem voltak Erdélyben oláh püspökök.²⁹ Az oláh pópák, úgy lát-szik a konstantinápolyi, illetve a havaselvi egyházfők alárendeltjei vol-tak, tudjuk pl., hogy az első Kárpátokon inneni oláh monostort, a szent-mihályit, alapítói Balica és Dragos vajdák a konstantinápolyi pátriárká-nak ajánlották fel.

Az első erdélyi oláh püspökség, melynek létezését bizonyítani lehet a szolnokdobokai révi (Rév-Kolostor, Kolostor-Vád), amely az oláh vajdának 1475–1560 között hűbértulajdonosként átengedett Csicsó várához tartozott. Első névszerint ismert betöltője Varlaam, az utolsó György, Illyés moldvai vajda pártfogoltja. Megszűnésének oka egyrészt az volt, hogy a moldvai vajdák politikai okokból elvesztették erdélyi birtokaikat, másrészt pedig a reformáció gyors terjedése. A többi püs-pökség már újabb eredetű. Ilyen a feldiádi Alsó-Fehér megyében, amely-nek püspökei közül Izabella királynőnek egy 1557-ből keltezett okle-vele említi Kristófot, és a szilvási Hunyad megyében (hátszegi kerület). Az utóbbi püspökei közül megemlíjtük Eftimie szerzetest, akinek Báthori István megengedi, hogy körutakat tegyen erdélyi híveinél. A Ghenadie utódjául választott János Havaselvére megy, hogy felszentel-jék, de visszajövet már nem a közben megszűnt szilvási püspökségnek áll az élére, hanem a Báthori Zsigmond jóváhagyásával Vitéz Mihály vajdától gazdag javadalmakkal ellátott gyulafehérvári püspöki széket foglalja el. A havaselvi vajdának – legalább is a bukásáig tartó érvény-nyel – azt is sikerült kieszközölnie a katolikus fejedelemtől, hogy az erdélyi oláhság vallási ügyei a tárgovisitei metropolita joghatósága alá tartozzanak. A protestáns fejedelmekre nézve pedig román történet-író, Lupaș, jegyzi meg, hogy a havaselvi metropoliták és a görög-keleti erdélyi oláh egyházfők közötti kapcsolatoknak nem állották útját.³⁰

Az oláhság a középkor utolsó századaiban Erdélybe átvándorolt fajtestvéreinek köszönheti, hogy része lehetett mindazokban a kulturális előnyökben, amelyek az erdélyi oláhoknak a reformáció révén jutottak osztályrészül. Kulturtörténeti szempontból eléggé nem hangsúlyozható tény az, hogy az oláhság öntudatra ébredésének folyamatát a vajdasá-gok megalakulásától kezdve egészen a legújabb időkig (XIX. sz.) ma-gyarországi, illetve magyar közvetítésű nyugati tényezők határozták meg. Így volt ez már a középkorban is, amikor az Anjouk udvarának fénye a moldvai és havaselvi vajdákat csalogatta az európaiasodás ösvé-nyére s a katolicizmus első hírnökei kopogtattak az ortodoxia vas-kapuján.³¹ Ezeket azonban elriasztotta a török rém, aki elől a XVI. szá-zadtól kezdve már csak az erdélyi fejedelemség nyújtotta aránylag a leg-nagyobb biztonságot s az oláhság végzettszerűleg Erdélyre utaltatott, mint ahol egysegyedül találhatta meg a szellemi kibontakozás lehető-ségeit. A kor szellemében leli magyarázatát, hogy az erdélyi lutheránus

szászok, majd a protestáns magyarok minduntalan megújuló kísérleteket tesznek, hogy az oláhság egyetemét a görög-keleti egyház sötét szellemi rabszolgaságából az öntudatraébredés világosságába vezessék.³²

A kezdeményező lépéseket a szebeni szászok tették. Szebenben nyomtatták az első oláh nyelvű kátét, amely egyúttal a legelső nyomtatásban megjelent oláhnyelvű könyv. Egyetlen példánya sem maradt meg, de biztos adataink vannak létezéséről. A város 1544-iki számadásaiban olvasható, hogy „Ex voluntate dominorum dati sunt M. Philippo Pictori pro impressione Catechismi Valachici bibale fl. 2.”³³ Ezt megerősíti a beszercei Wurmlochnak 1546-ban írt levele, amelyben azt is említi, hogy sok pópa szentkönyv gyanánt fogadja, de sokan el is vetik.³⁴ A brassói lutheránusok közül a Benkner- és a Hirscher-család karolta fel az oláhság áttérítésének ügyét. Massa Simon szász lelkész írja krónikás feljegyzéseiben az 1559. évek között: „Eodem anno die 12 Martii Johannes Benknerus, Judex Coronensis, cum reliquis Senatoribus, reformativ Valachorum Ecclesiam, et praecepta Catecheseos discenda illis proposuit”.³⁵ Benknernek a nevét, aki különben arról is nevezetes, hogy az első papírmalmot állította fel Erdélyben, nem egyszer említik a brassói nyomtatványok.³⁶ Hirscher Lukács brassói bírónak a címerét találjuk az 1581-ben megjelent *Evanghelie cu învătătură c. vallásos műben*, amelyet Coresi akkoriban készített el, mikor a városi nyomda vezetője Nyirő (Rasor) János volt. A brassói városi tanács hittérítő buzgalmának Coresi volt a leghathatósabb támogatója, akinek keze alól egymásután kerültek ki a lutheránus és kálvinista szellemű nyomdatermékek, de emellett – főleg havaselvi vajdák megbízásából – az ó-szláv egyházi szövegek nyomásával is tovább foglalkozott. Lacea szerint valószínűleg már 1558-ban megtelepedett Brassóban, ahová Târgovișteből jött s az *Evangheliar-t*, amely nyomdájának második oláhnyelvű terméke, már 1560 január 30-án befejezte volna.³⁷ Coresi azonban nem ezzel a munkájával indította meg oláh nyelvű kiadványainak sorozatát, hanem az 1559-ben vagy 1560-ban nyomtatott és *Intrebare creștinească* néven emlegetett kátéval, amelyről fel lehet tételezni, hogy az 1544-es szebeni káténak újabb kiadása.³⁸ Az u. n. „rotacizáló szövegeket”³⁹ többé-kevésbé átdolgozva szintén kiadja s öntudatlanul is úttörője lesz az egyes oláh irodalmi nyelv megteremtésére irányuló törekvéseknek.

Az aránylag csekély eredményekkel járó lutheránus szász propagandát csakhamar követte az adminisztratív kereteiben is jólszervezett kálvinista magyar hittérítés. Hatását az 1564-iki tordai országgyűlés után kezdte éreztetni, amely Kálvin vallását „recepta religio”-nak ismerte el. Két évvel később a szebeni országgyűlés már a következő nagyjelentőségű végzést hozta: „... az Isten igéje szabadon kihirdettesék, kiváltképen az oláhok között, kiknek pásztorai vakok lévén, va-

kokat vezetnek és eképen mind magokat, mind az szegény községet veszedelembé vitték. Azokhoz, kik az igazságnak engedni nem akarnak, ő felsége parancsolja, hogy György püspökkel, superintendenssel a bibliából megvetélkedjenek és az igazságnak értelmire menjenek. Kik ha ugy is az megértett igazságnak helyt nem adnának, eltávoztassanak vagy oláh püspök, vagy papok, vagy kalugerek legyenek és mindenek csak az egy választott püspökhöz, György superintendenshez és az ő tőle választott papokhoz hallgassanak.”⁴⁰ Az 1577-iki országgyűlés, továbbá a debreceni zsinat szintén úgy határozott, hogy az oláhok *maguk közül* válasszanak püspököket.

Az első választott oláh püspök és superintendens tehát az említett György, akinek állandó székhelye valószínűleg Tövis volt. Az ő feladata volt János Zsigmond rendeletének (1567) a foganatosítása, mely szerint az evangélium oláhhul olvasandó és magyarázandó. Ugyanezt határozta az általa egybehívott szinódus is.⁴¹ Megjegyzendő, hogy már az 1564-iki országgyűléssel egyidőben Coresi a Balassa-féle összeesküvésből ismeretes háportoni Forró Miklós költségén kiadta a *Tálcul evangheliilor-*nak nevezett evangélium-magyarázatot, amely a szorosabb értelemben vett magyar kezdeményezésű kálvinista oláh vallásos irodalom első terméke. Éles hangon szól a görög-keleti egyház intézményeiről, szertartásairól s elítéli annak hierarchiáját. A végén található Molitvelnic, amely a hét szentség helyett már csak háromról emlékszik meg, legnagyobbbrészt Heltai Agendája (1551, 1559) nyomán készült fordítás.⁴²

György utódja Tordási Pál lett (1569–1577). Az ő nevéhez fűződik az 1571. évi kolozsvári zsinat, amelyre az oláh lelkészeknek egy forint 32 dénárt kellett elhozniok, hogy megvehessék a Coresi műhelyében 1570-ben elkészült *Psaltirea*-t és az ugyanakkor befejezett *Liturghier*-t.⁴³ Utána következett az erdélyi kálvinista oláhok utolsó ismert püspöke, Tordási Mihály, aki az 1582-iki szászvárosi oláh Ó-Testamentum fordítás előszavában nevezi meg magát: „Eu Tordași Mihaiu ales Episcop Romănilor”. Ugyanott Herce István mint karánsebesi, Pestisel Mózes pedig mint lugosi prédikátorok (propovăduitori) szerepelnek. Ez a bibliafordítás (*Paliia de la Orăștie*) lehetővé tette a kálvinista románságnak, hogy egyelőre legalább az Ószövetség két első könyvét (Bitiia = Genesis; Ishod = Exodus) saját nyelvén olvashassa. A fordítás nem az eredeti héber, de nem is görög, vagy szláv szövegek nyomán készült – ahogy ezt eleinte többen gondolták –, hanem Heltai kolozsvári bibliafordításából (1551), Báthori Zsigmond tudtával és beleegyezésével. Geszti Ferenc zászlós úr költségén.⁴⁴ Heltaiból fordították továbbá a *Leviticus*-nak töredékesen fennmaradt részeit, amelyek egyesek szerint a szászvárosi biblia nyomtatásban meg nem jelent részei közül valók.⁴⁵ Említésre méltó, hogy a szászvárosi oláh Ószövetség nyelvén félre-

ismerhetetlenül meglátszik a magyar eredeti szuggesztív hatása (még az igeidők képzésében és használatában is), valamint a bánsági oláhság nyelvének több sajátja, beleértve ennek magyar elemeit is.

Lugos és Karánsebes vidéke Hátszeggel együtt nemcsak a Palia révén nevezetes a magyar-oláh kapcsolatok történetében. A protestáns eszmék és hatások, még a fogarasi református oláhságot sem véve ki, itt találtak legnagyobb visszhangra. Amikor a vajdaságokban iskolázásról még szó sem lehetett, Barcsay Ákos bán, aki maga is nemesi rangra emelt hajdani kenéz család ivadéka volt, Lugoson és Karánsebesen, Lórántffy Zsuzsanna pedig az ő példáját követve Fogarason állított fel iskolákat. Ezekben az oláh tanulók, pap- és tanítójelöltek számára román volt a tanítás nyelve.⁴⁰ A XVIII. századbeli egyházi unió a görög-katolikus vallásra való áttérítést a legnagyobb nehézségek árán éppen a bánsági, hitükhöz szívósan ragaszkodó oláh kálvinisták között tudta megvalósítani. A XVII. században még Brassóban és a szebenvidéki Szelistyén találjuk meg a román oktatás nyomait. Jellemző, hogy a Moldvában a protestánsokkal rokonszenvező Despot vajda által alapított kotnari iskolát (1562) lázadók rombolják le, akiket a görög-keleti pópák izgattak fel.

Mielőtt az e vidékről származó protestáns egyházi irodalmi emlékeket ismertetnők, meg kell emlékeznünk az ú. n. Todoreszku-töredékről. Forrásairól csak annyit tudunk bizonyosan, hogy a Szegedi Gergely énekeskönyve nyomán támadt gazdag zsoltárirodalom valamelyik, esetleg több termékéből 1570-ben készült fordítás.⁴⁷ Drăganu a töredék kiadóival együtt hajlandó feltételezni, hogy a töredék egy nyomtatott protestáns ősggraduál alkatrésze⁴⁸ amely ősggraduálból a Lugos és Karánsebes környéki oláh lelkészek többiben készítették másolatokat. Ilyen volna Agyagfalvi Sándor Gergely énekeskönyve 1642-ből, egy Hátszegen készült másolat, amelyben azonban már a Todoreszku-töredékből ki nem mutatható zsoltárok is szerepelnek.⁴⁹ Mindkettőnél terjedelmesebb Viski János boldogfalvi (Hunyad m.) lelkésznek énekeskönyve 1697-ből, melyben a Szegedi Gergely-típusú zsoltárokon kívül Szenei Molnár Albert teljes zsoltárszövegét is megtaláljuk.⁵⁰ Valószínűleg a XVII. században készült, mégpedig a prédikátorok és nem a hívők használatára a Petrovai kódexben fennmaradt szintén tekintélyes terjedelmű oláh énekeskönyv, amelynek keletkezéséről azonban nincsenek közelebbi ismereteink.⁵¹ A görög-keleti egyház csak jó száz évvel a Todoreszku-töredék kinyomtatása után ajándékozta meg híveit a zsoltárok oláh fordításával, mikor Dosofteiu moldvai metropolita 1673-ban kiadja a Kochanowski lengyel költő versformáit szolgai módon utánzó *Psaltirea în versuri* c. könyvét. A protestáns oláh zsoltárirodalom a termékei mellett kell megemlítenünk az első latin betűs és magyaros

helyesírású oláh kátét: „Catechismus Az az; A’ Keresztényi vallásnak és Hűtnek Rövid Kérdésekben és feleletekben foglaltatot, szentírásbéli bizonyságokval meg-erősítettet summaja avagy veleje. Mellyet Deák és magyar nyelvből Oláh nyelvre fordítot *Fogarasi* István. Lugosi már az igasságot rész szerint meg-ismert Olah Magyar Ecclesiának lelki Pásztorá”, amely Gyulafehérvárott 1648-ban jelent meg.⁵² A magyar nyelvű bevezetésben Fogarasi elmondja, hogy már hozzá fogott Dávid király zsoltárainak a fordításához is, amit annál inkább szükségesnek tartott, minthogy sem a XVI. századbeli nyomtatott, sem pedig a XVII. századbeli kéziratos énekeskönyveket, úgy látszik, nem ismerte. Különben aligha fejezné ki abbeli reményét, hogy munkája napvilágot fog látni, e szavakkal: „az Ur inditson fel engem is én általam Oláh nyelven már elkezdet Dávid Soltárinak meg-fordítására, s annak utánna Isten s a Kegyelmed (t. i. Barcsay Ákos) segítsége által azoknak Jövendőben Oláh nyelven nap fényre valo ki-botsátására, mely ez ideig nem volt.”⁵³ A fordítás további sorsáról nincs tudomásunk.

A bánági protestáns oláhok azonban nemcsak a vallásos irodalom terén szereztek maguknak úttörő érdemeket, hanem világi téren is. Karánsebesi vagy lugosi származású a budapesti egyetemi könyvtárban őrzött kéziratos *Dictionarium Valachico-Latinum* szerzője,⁵⁴ akit – ha végleg bebizonyosodik róla, hogy Halics Mihállyal azonos – maga Páriz Pápai buzdíthatott szótárának megírására. A szlavo-oláh gloszszáktól eltekintve, ez az első terjedelmesebb szótár (több mint 5000 szó van benne), amelynek Pușcariuval szólva nagy jelentőséget kölcsönöz az a körülmény, hogy először találjuk meg benne az oláht a latin társaságában, amelyből született.⁵⁵ Szókincse határozottan bánátias jellegű s a magyar elemek éppúgy bővelkednek benne, mint a *Lexicon Marsilianum*,⁵⁶ amely Tagliavini szerint a Lippa-Faget-Susani által körülhatárolt területről való. Terjedelme körülbelül félakkora, mint az előbbié. Ugyancsak a Bánágban keresik az oláh szerelmi líra legrégebb megnyilatkozásainak a bölcsőjét is. A Petrovay-kódexben fennmaradt *Kenték Róményeszk de dragoszte Szkrisz* egy magyar nyelvű *Cantio de amore* nem egészen hű, de azért félreismerhetetlen fordítása.⁵⁷ Itt emlékezünk meg az oláh népköltészet hatásáról Balassi Bálintra,⁵⁸ aki két szerelmes versét oláh nótajelzéssel látta el. Ha figyelembe vesszük Balassi nagy nyelvtelhetségét, úgy bizonyosra vehetjük, hogy erdélyi tartózkodása alkalmából oláhhul is megtanult. Az első oláh disztichonokat a humanista műveltségű Halics Mihály írja barátjának, Páriz Pápainak dedikált ódájában (1674)⁵⁹.

A XVII. század derekától kezdve a kálvinista szellemű oláh egyházi irodalom legtöbb terméke a gyulafehérvári nyomdából került ki, amelyet Rákóczi György állíttat fel 1638-ban s így megvalósítja Bethlen

Gábornak tervét, akit csak halála akadályozott meg annak kivitelében. Első nyomdása egy Dobre Péter nevű pap volt, akit Rákóczi Oláhországból (Țara Rumânească) hívatott be. A nyomda tevékenysége egy vegyestartalmú, asztrológiai és vallásos szövegekből összeállított könyvvel kezdődik, amely 1639-ben vagy 1640-ben hagyta el a sajtót.⁶⁰ Ugyancsak 1640-ben, mások szerint 1642-ben jelent meg a Geleji Katona István ösztönzésére és Csulay György szuperintendens költségén az a kálvinista káté, amely a moldvai görög-keleti ellenreformációt váltotta ki.⁶¹ Szövege számos egyezést tüntet fel a Kereszturi Pál Csecsemő Keresztényében található kátéval.⁶² Azon pontok között, amelyek elfogadásától az erdélyi fejedelmek a vladikáknak a püspöki székekben való megerősítését tették függővé, ismételten megtaláljuk a Geleji féle káté tanításának kötelezettségét is.⁶³

Bethlen Gábor nyomdokain haladva valósította meg Rákóczi György az oláh Új-Szövetség megvalósításának eszméjét is, negyven évvel az első vajdaságbeli fordítás megjelenése előtt (Șerban Cantacuzino bukaresti bibliája, 1688)⁶⁴ Selivestru kalugert már 1644-ben megbízta a fejedelem a munkával, amelyet kinyomattatása előtt Simion Ștefan gyulafehérvári metropolita nézett át, ő írta az az előszót is, amelyben urának és mecénásának hódolatát és háláját fejezi ki.⁶⁵ Az olvasóhoz írt előszóban pedig először az oláh irodalomban felmerül az egységes oláh irodalmi nyelv szükségességének gondolata: „Tudjuk jól, a szavaknak olyanoknak kell lenniök, mint a pénzeknek, mert az a jó pénz, mely minden országban elkél s azok a jó szavak, melyeket mindenütt megértene. Ezért tőlünk telhetőleg igyekeztünk, hogy fordításunkat mindenki megértse...”⁶⁶ Hasonló körülmények között jelent meg II. Rákóczi György költségén a fejedelmi nyomdában készült zsolnároskönyv 1651-ben.⁶⁷ Az ifjabb Rákóczi fejedelemségének idejére esik még a Varlaam moldvai metropolita *Feleletére* adott viszontválasz megjelenése is 1656-ban.⁶⁸ Két évvel később a törökök feldúlták a nyomdát, de Apafi Mihály 1674 június 14-én kelt rendeletével felkutatattja.⁶⁹ Oláhnyelvű termékei közül említjük a *Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătoare* címűt (Gyulafehérvár 1685), amely kézdivásárhelyi Matkó István Kegyes cselekedetek rövid ösvénykéje (Szeben 1666) fordítása.⁷⁰ Nyomtatója alvinczi János (Zoba) pap, akinek nevéhez még az ifjabbik Apafi Mihályt emlegető *Sicriiul de aur* (1683), a *Ceasloveț* (1685) és a *Molitevnic* (1689) fűződik,⁷¹ amelyek a szászsebesi Sicriiul kivételével mind a gyulafehérvári nyomdából kerültek ki. Érdemeiért a fejedelem nemességgel ajándékozta meg.⁷² A nyomda nevezetességei közül említést érdemel a *Bucovna ce are în sine deprinderea învâțaturii Copiilor la carte* c. ábécéskönyv (1699), amely a gyermekeknek az írni-olvasni tudásra való megtanításával foglalkozik s így az első oláh tankönyvnek

tekinthető. Az oláh tankönyv-irodalom legrégebb rétege általában erdélyi nyomdákából került ki s ezt a magyarbarátnak éppen nem nevezhető Onisifor Ghibu is lojálisan beismeri: „întâietatea o are Ardealul ... ca locul in care s'a tipărit majoritatea absolută a Bucoavelor românești. De altfel considerând că Principatele Române se găsiu, în epoca de înflorire a Bucoavelor în Ardeal adânc sub influența culturii grecești... (az elsőség Erdélyé, ahol az oláh ábécés-könyvek abszolút többségét nyomtatták. Egyébként figyelembe véve, hogy az ábécés könyvek erdélyi virágkora idején a fejedelemségek a görög kultúra mélyreható befolyása alatt állottak...).⁷³

Áttekintve az eddigieket megállapíthatjuk, hogy a kálvinizmus az oláhság művelődésében nagyfontosságú kezdeményezései révén igen jelentős szerepet játszott. „A románoknak pedig megnyílt a szemük” – írja Barițiu⁷⁴ – „s látták, hogy az ő nyelvük is írható és művelhető, hogy semmi szükségük immár szláv nyelvre, amelynek durva igája alatt annyi évszázadot töltöttek éji sötétségben.” Kálvinista hatásra törik meg az oláh irodalomban a cirill betűkhöz való ragaszkodás is, Erdélyben öltözik először latin köntösbe az oláh nyelv s még a Klain–Sinkai–Maior triász latinizáló törekvései is jóval megelőzik a vajdaságokbeli helyesírási reformok diadalrajutását.⁷⁵ A nép számára érthetetlen egyházi szláv nyelven „birbitelő” pópák helyébe az Isten ígését oláhlul hirdető prédikátorok jöttek, akik a fejedelmek messzemenő erkölcsi és anyagi támogatását élvezve, oláhnyelvű katekizmusokat, zsoltárokat és egyéb vallásos szövegeket adtak egyházközsegeiknek. A XVII. sz.-ban számos oláh tanuló iratkozott be a nagyenyedi református kollégiumba és a kolozsvári ref. liceumba,⁷⁶ akik közül való pl. Halics Mihály is, Páriz Pápai iskolatársa, a humanisztikus műveltségű magyarországi oláh érdekes típusa.

Az oláhság lelki alkatát azonban a protestántizmus muló eredményektől eltekintve, nem tudta megváltoztatni. Rideg racionalizmusa és ceremóniamentes liturgiája a nem ritkán erélyesebb rendszabályok ellenére sem talált utat a műveletlen görög-keleti pópáktól mindenféle babonáskodással megszédített egyszerű nép szélesebb rétegeibe. A protestáns felekezetek közül az oláhság kulturális öntudatraébresztésében a XVII. század végéig a kálvinizmusé a vezető szerep, a luteránizmus már néhány kezdeményező lépés után csaknem teljesen megszüntette a maga propagandáját, míg egy-egy unitárius oláh egyenesen kuriózum-számba megy.⁷⁷ A reformáció üdvös hatásáról, maguk az oláh tudósok is általában elismeréssel emlékeznek meg, de ugyanakkor megelégedésüknek is kifejezést adnak, hogy egyetlen protestáns felekezetnek sem sikerült népüket tartósan magához kapcsolnia, mert ennek szerintük a megmagyarosodás lett volna kikerülhetetlen (?) következménye.⁷⁸

A leopoldi diploma elfogadásával (1691) az erdélyi oláhság életében is új korszak nyílik meg. Miután a protestáns fejedelmek sorának vége szakadt, az oláhok kálvinizálásának ügye is zsákutcába jutott. Teljes erejével bontakozhat ki a már régebben működő katolikus hittérítés, amelynek célja az volt, hogy a kálvinizmushoz bensőleg amúgysem ragaszkodó oláhságot a jézustársaságiak közreműködésével a Habsburgok valláspolitikájának hatáskörébe vonja. Most a katolicizmus veszi át az oláhság kulturális irányításának a feladatát s még mielőtt a kárpátokontúli szkizmatikus visszahatás megizmosodhatnék s visszaránthatná elvesztett hiveit az orthodoxia útvesztőibe, tovább vezeti az uniáltakat a reformáció által kijelölt irányban a nemzeti öntudatosodás ösvényén.⁷⁹ Már az 1702-i zsinaton foglalkoznak az iskolaügy rendezésével, a gyulafehérvári nyomda átszervezésével s azzal a nagyfontosságú tervvel, hogy még az erdélyi oláh papi szeminárium felállítása előtt Nagy-Szombatba, Rómába és Bécsbe küldenek ki növendékeket.

Az unió ügyét buzgón felkaroló jezsuiták mindenekelőtt katekizmusokról és egyéb vallásos szövegekről gondoskodtak. Szunyog Ferenc, aki később Athanasius püspök mellett működött, Nagy-Szombatban 1696-ban adja ki az első – Katona István szerint cirillbetűs – katolikus katekizmust, amely Szebenben (1709) latin betűkkel, majd Nagy-Szombatban (1726) ismét cirill betűkkel jelenik meg.⁸⁰ Duma János 1702-ben Baranyi Pál László magyar szövegéből fordítja a *Pănea pruncilor sau invățătura credinții creștinești* c. katekizmust,⁸¹ a következő évben pedig Buitul Györgynek, a XVII. századi oláh eredetű jezsuitának⁸² Canisius fordítása lát napvilágot.⁸³ Biró Dávid kegyesrendi szerzetes Tomeján Margit királyi tanácsosné buzdítására 1769-ben oláhra fordítja a vásár- és ünnepnapi evangéliumi részleteket – Siegescu szerint – oláhnyelvű róm. kath. vallásúak részére.⁸⁴ Iorga mutatott rá arra, hogy a balázsfalvi gör. kat. szeminárium színháza a magyar jezsuita iskolák színjátékainak mintájára keletkezett. Az ott előadott iskoladrámák legrégebbikét, amely egyúttal ennek a műfajnak legrégebbi oláhnyelvű képviselője, Göbl László találta meg a nagyváradi gör. kat. püspökség könyvtárában. A jezsuitákon és a piaristákon kívül még a franciskánusok járultak hozzá az oláhnyelvű vallásos irodalom gyarapításához. Ferencendi szerzetes a fordítója annak a két különböző kiadásban 1780-ban Budán megjelent katekizmusnak, amelynek kéziratát az egyetemi könyvtár őrzi.⁸⁵

Az egyik legrégebbi oláh nyelvtannak és az első latin-oláh szótárnak szerzője az eddigi kutatások alapján jézustársasági atya volt. Úgy a szótár, mint a nyelvtan kéziratban maradt, éppúgy, mint az a tanulmány, amelyet Siegescu készített róluk.⁸⁶ A velük való behatóbb foglalkozás, már azért is szükséges volna, mivel közvetlenül a latinos

irány fellépését megelőző évtizedekből valók s így a nyelvet a maga romlatlan természetességében mutatják be.

A katolikus befolyás azonban, ellentétben a protestáns hatásokkal, nem a vallásos irodalom terén lett döntő fontosságú az oláhság szellemi fejlődésének történetében, hanem sajátosképpen a világi művelődés kapuinak megnyitásával. Görög-katolikus oláh teológusok nemcsak túlszárnyalják a Halics Mihályok latinus műveltségét, hanem eljutnak magába az örök városba is, ahol közvetlen közelből szemlélhetik az antik rómaiság maradványait, Traianus oszlopát s megittasulva egyeztetik anyanyelvüknek a latinnal és az olasszal összecsengő szavait. Majd alkalmuk nyílik arra, hogy megismerjék Bonfiniust meg Anonymust. Ebben a szellemi miliőben születik meg a 'román', helyesebben a dákoromán nyelv- és történettudomány s így természetesen magán hordja a pogány és csak kisebb mértékben a keresztény Róma iránt érzett lelkesedés mámorának minden bélyegét.

Az erdélyi oláhság politikai, szociális és kulturális fellendülésének előharcosa, ugyanakkor a legelső nemzetiségi politikusok egyike Európában, szádi Klein (Micu) János volt, aki a jézustársaságiak nagyszombati kollégiumában végezte teológiai tanulmányait. Mint görög-katolikus püspök ügyes diplomáciával, a protestáns rendek és a szász városok ellenzékieskedésével szembeállva, azon igyekezett, hogy népének a felvilágosodási reformokból minél több haszna legyen. Amellett, hogy lerakta a dákoromán nemzeti törekvések alapköveit, sikerült megszereznie a balázsfalvi hajdani Apafi birtokot is, amely unitus püspökségével és az ennek védőszárnyai alatt felvirágzó iskolákkal az erdélyi oláhság művelődési központjává lett. Balázsfalván kezdte tanulmányait a latinus triász: Klein Sámuel, a püspök unokaöccse, Sinkai György és Maior Péter. Miután Bécsben a Sancta Barbara intézetben, illetve a római Collegium de propaganda fide-ben elvégezték a teológiát és a filozófiát, mindhárman néhány évig Balázsfalván tanárkodtak. Közös vonás még életükben, hogy mindhárom a budai egyetemi nyomda cirillbetűs oláh könyveinek censora és korrektora is volt.

Történeti és nyelvtudományi munkásságuk ma már a múlté, de a XVIII. század végén és a XIX. század elején irányt jelentett, amely Lázár György, Cipariu Timotheusz, Laurian Treboniu, Xenopol és mások által továbbültetve – különösen a történettudományok terén mindmáig virágzik. Mikor a különben nagyérdemű kolozsvári nyelvtudós Puşcariu azt mondja, hogy az oláhság etnikai folytonossága sehol a hajdani római provinciák területén meg nem szakadt, tulajdonképpen a Sinkaiak hagyományos refrénjét ismétli, amelyet erdélyi román – tisztán érzelmi okokból – talán soha nem fog megtagadni. Akár Klein Historia Daco-Romanorum-át forgatjuk, akár pedig Sinkai krónikáját, vagy

pedig Maior Istoria pentru începutul Românilor-ját, mindenütt megtaláljuk a már Bonfinius óta jólismert mesét az erdélyi románoknak Traianus légióitól való leszármazásáról, a népvándorlás korában kiállott viszontagságairól, továbbá a honfoglaló magyarok „jogfosztásai”-ról és sok egyéb horvátistváni fantáziával ecsetelt „történeti” eseményről. Sinkai dákoromán elképzeléseit a történész-hadbíróval, Sulzerrel folytatott eszmecserek éppúgy nem befolyásolták, ahogy Maior sem hagyta magát Kopitar bírálata által meggyőzteni.

Korlátlan latinizáló hajlam jellemzi a triász nyelvtörténeti és helyesírási törekvéseit is. A nyelvtudomány akkori fejletlenségében leli magyarázatát, hogy Sinkai és Klein kritika nélkül veszik át azt a jó néhány százados *multa* visszatekintő tévedést, amely szerint az oláh nyelv a klasszikus latin „elrontásából” keletkezett. Hasonló szemléletből fakad, csak hogy minden politikai tendencia nélkül, az a XVI. és XVII. századbéli latin és német forrásokban gyakran felbukkanó állítás, hogy a románok (oláhok–Valachi) „se Romanos vocant”, „sua lingua Romani vocantur” stb. (Tranquillus Andronicus, I. Ferdinánd, Kovácsóczy Farkas, Tröster stb.), ahol a „Romanus” nem egyéb, mint a „rumân” „kijavított”, azaz visszalatinosított alakja. Ezt a visszalatinosítást próbálják meg Kleinék egy az egész oláh nyelvet felölelő program keretében. 1780-ban Bécsben jelenik meg az *Elementa linguae daco-romanae sive Valachicae*, Sinkai és Klein közös műve, a latinizáló irány első terméke, amely második kiadásban már Budán lát napvilágot (1805). Ugyanebben az évben veszi meg az egyetemi nyomda Novákovics István udvari ágensnek cirill betűkészletét s így lehetővé válik oláh és szerb cirillbetűs szövegek kinyomtatása is. Maior Péter *Orthographia Romana sive Latino-valachica c.* munkája, mely újabb állomást jelent a latinos helyesírás történetében, közöl egy az ellentét kedvéért mindkét ábécé betűivel egymás mellé nyomtatott párbeszédet, amelyben a nagybácsi kifejti unokaöccsének az oláh nyelv eredetének a történetét.⁸⁷ Budához fűződik az első nyomtatott oláh szótárak legjelentősebbjének a négy nyelvű *Lexicon Budense* története is,⁸⁸ amelynek Kleinen és Maioron kívül még több más munkatársa volt. A magyar rész szerkesztéséhez Virág Benedek is segédkezet nyújtott, akinek történeti előadásait Maior gyakran meghallgatta.

A magyar főváros tehát a múlt század első negyedében az oláh szellemi mozgalmaknak fontos állomása volt. Itt fejtették ki a modern Románia előőrsei azt a munkásságot, amelynek elvégzése a fanarióták zsarnoki uralma alatt nyögő vajdaságokban elképzelhetetlen lett volna. A Kárpátokon túl élő, kultúrára áhító néhány bojár – írja ezekben az időkben Costache *Negruzzi Cum am învâțat românește* (Hogyan tanultam meg románul) c. novellájában – szomorúan látta a nyelv pusz-

tulását s várakozásteljesen nézett Buda és Brassó felé, ahonnan minden évben érkeztek naptárak, elbeszélésekkel a végükön. Említésreméltó, hogy a latinos iskola eszméinek a budapesti macedo-román kereskedőkolónia tagjait is sikerült megnyerni. Többen közülök elfogadják az új helyesírást, amiben nagyrésze van Bojadzsi Mihály – a maga nemében legelső – macedo-román nyelvtanának.⁸⁹ Bojadzsin kívül még Rosa György tűnt ki a pesti tollforgató macedo-románok közül, akinek népe eredetéről írt munkája Pesten jelenik meg Trattnernál.⁹⁰ A latinos helyesírás ügyét szolgálja a „Maestria ghiuvásirii românești (A román olvasás művészete, Buda 1809) c. vezérfonal is. Fővárosunk tehát nemcsak a dákoromán, hanem ezzel együtt a macedoromán nemzeti öntudat ébredésének történetében is előkelő helyet foglal el; itt és a császár városban ismerkednek meg a Pindos vidékéről felvándorolt cincárok a dákoromán irodalmi és politikai törekvésekkel s mint bőkezű mecénások, magukévá teszik azokat. Amit ezért szellemiekben nyújtanak a latinos triásznak, az igen csekély, de mivel igen jellemző az első erdélyi oláh nyelvtudósok módszereire, röviden megemlékezünk róla. Maior a dákoromán nyelv szláv eredetű szavait megpróbálja olyan latin eredetű szavakkal pótolni, amelyek a macedorománban megmaradtak, de az északra vándorolt vlachok nyelvéből kivesztek.⁹¹ A kolóniának a művelődés és a tudományok iránti érdeklődése társadalmi szervezkedés formájában is megnyilvánult. 1815-ben alakult meg az első pesti oláh nőegylet, amelynek elnöknője Grabovszky Helén, Saguna nagynénje volt. Ennek tagjai között több magyar pártolónak a nevét is megtaláljuk.⁹² Századunk első éveiben Budapest újból fontos szerephez jut az oláh szellemi törekvések terén. Goga Oktávián 1902-ben itt indítja meg a „Luceafărul” (Hajnalcsillag) c. illusztrált szépirodalmi és kritikai folyóiratot, amely az erdélyi oláh irodalom megerősödéséhez sokban hozzájárult.

Az eddig előadottak alapján nyilvánvaló, hogy az oláh szellemi kibontakozásának színtere egészen a XIX. század második negyedéig Erdély földje volt, mert a vajdaságokban európai értelemben vett kultúréletről a gör. keleti orthodoxia és a török-görög elnyomás kettős igájába hajtott néposztályoknál szó sem lehetett. Nyugat szellemi áramlatai a Kárpátokon túlra csak nagyritkán szüremkedtek át, de huzamosabban ható és az oláhság minden rétegét átjáró eleven erőkké csak a XVIII. század végétől kezdve alakultak, amikor az erdélyi triász bekapcsolta a Kárpátok mindkét oldalán lakó fajtestvéreit a nemzeti és kulturális öntudatosodás európaszerte meginduló folyamatába. Ez a felvilágosodásban és a romantikában gyökerező áramlat volt az első az oláhság egyetemét Erdély, Budapest és Bécs közvetítésével megmozgató erő, amely a dákoromán ideológia tévtanokból épített zsilipjein felduz-

zasztva történeti valóságokat tudott létrehozni. A reformáció újításainak a Kárpátok szabtak határt s ha volt is némi hatása Moldvában, egészben véve csak visszahatást szült. Erdélyben azonban sikerült megvetnie az alapját annak a kulturális differenciálódásnak, amely az átlagos erdélyi románt az átlagos ókirályságbeli rokonától ceteris paribus éppúgy elválasztja, mint ahogy a horvát különbözik a szerbtől. Elég arra rámutatnunk, hogy amikor az erdélyi származású Lázár György a mult század tízes éveiben Bukarestben küzd a görögös reakció ellen s így nagynehezen sikerül neki vállvetett úttörő munkával az oláhnyelvű oktatás szabadságát kivívnia, addig Erdélyben és a Bánságban az oláh írásbeliség és az iskolaügy már néhány százados multra tekinthet vissza. A fanarióta kor megszűnése után végre a vajdaságokban is megindulhat a szellemi élet. Ettől kezdve a magyar hatások mindinkább háttérbe szorulnak s csak az erdélyi latinos iskola tanai maradnak meg továbbra is a politikai, tudományos és irodalmi törekvések középpontjában.

A középkor utolsó századai óta megszakítás nélkül tartó magyar hatások az oláhság nyelvében is mély nyomokat hagytak. Mikor a vajdaságok területén az Erdélyből kivándorolt magyarok és szászok révén megindul a városi élet s a magyar királyok hűbéresei, a vlach vajdák, az Anjouk udvarának önkéntelen utánczóik lesznek, akkor a nyelvi hatások sem szorítkozhatnak a Kárpátok és a bihari hegyek közötti területre, hanem közvetlenül érik a Dunától északra kialakult vlach vajdaságokat is. Érthető tehát, hogy már a XIV–XV. századi, a moldvai és havaselti koncelláriák szláv okleveleiben előfordulnak magyar eredetű szavak. Ezekben ugyanis éppúgy találunk elszórtan fellépő oláh szavakat és neveket, mint ahogy a mi latinnyelvű okleveleinkben magyar elemeket. Az oláh szórványok egy része pedig magyar eredetű. Még a vajdaságok megalakulásának századában kimutathatók: *viteaz* = vitéz (1392), *uric* „örökös földadomány” (1392) és *hotar* – határ (1392). A XIV. századtól kezdve mindjobban szaporodnak a legfontosabb fogalomkörökhöz tartozó magyar kölcsönszavak: *varoş*, *oraş* – város, *gazdă* – gazda, *fertal* – fertál(y), *meşter* – mester, *sechereaş* – szekeres, *majămázsa*, *terh*, *tearh* = terh (teher), *vig* – vég, *ban* „báni pénz” = bán, *cheltui* – költ, *vamă* = vám, *chezeş*, *chezeaş* = kezes, *lăcui* = lakni, *sălaş* – szállás, *sodăş*, *sovdăş* = szavados, *bântui* = bánt, *pârcălab* = porkoláb, *şug* = ség stb. Érdekességük a felsorolt szavaknak, hogy még az összefüggő szövegű oláhnyelvű emlékek megindulása előtti korban találjuk meg írásos nyomaikat a vajdaságokbeli szláv oklevelekben.⁹³ Általában feltehető, hogy azok a magyar elemek, amelyek ma az északdunai oláhság nyelvében közkeletűek, még a XVI. század előtt kerül-

tek a Kárpátok mindkét oldalán lakó magyarság közvetítésével a közoláh nyelvbe.⁹⁴

A szláv oklevelek magyar eredetű szókinszénél jóval gazdagabb a legrégebb oláh szövegeknek, az ú. n. rotacizáló vallásos irodalomnak nyelvünkől kölcsönzött szóanyaga. Érthető tehát, hogy a hely- és időjelzés nélkül ránkmaradt emlékek erdélyi eredetének bizonyítására többek között erre a nyelvészeti érvre is hivatkoznak.⁹⁵ Sőt Hunfalvy óta az oláh írásbeliség huszita eredetének hirdetői a legrégebb oláh Miatyánkokban a „rossz, gonosz” értelemben gyakran fellépő *hitlean* (*hiclean*, *fitlean*) szónak jelentésváltozását éppen a huszitizmus és a reformáció korának a hitről táplált felfogásával magyarázzák (*sola fides salvificat*), amely szerint „a *hitet* fő-fő jónak tartják vala” s „a *hitlen* vala a legnagyobb rossz.”⁹⁶ A magyar közvetítésű vallásos mozgalmak eredményezték azt is, hogy az oláhság, amelynek zöme mindmáig a görögkeleti egyház híve, a „Megváltó” fogalmának kifejezésére nem latin (*salvator*, *redemptor*), som görög (*σωτηρο*), sem pedig szláv (*spasitelj*, *zbawiciel*) szót, hanem a *mântui* – *menteni*) igéből képezett *mântuitor*-t használja. Nagyjelentőségű kölcsönvétel az *uluesc*, *olu* = *vall*) ige is, amely már a Coresi-féle Heltaiból fordított 1551-es Molitvelnicben előfordul (*să uluimū acmu credință dereaptă*) s a protestáns oláh egyházi íróknál sem ritka.⁹⁷ Már a rotacizáló szövegekben megtalálhatók még a következő magyar elemek: *bănat* = bánat, *băsău* = bosszú, *biu* = bő, *celăuşag*, *celuşag* = csaló + ság, *făgădui* = fogadni, *felelietiu* = felelet, *gând* – gond, *gazda* = gazda, *găzdălu* = gazdál, *gilălu* + *gyülöl*, *izeclean* = ízetlen (csak a régi nyelvben használatos „nehéz, kemény” értelemben), *îngădui* = enged, *leşui*, *aleşui* = les, *secrinu*, *sicriu* = szekrény, *tămădui* = támad, *tău* – tó, *uriaş* – óriás, *utălu* – utál stb. Csak a voroneci kódexből ismeretes a *fuglu* „vinctus, captivus” = fogol(y), amely mint tisztán irodalmi átvétel, a népnyelvben nem tudott meggyökerezni.

A protestáns korban az erdélyi oláh irodalmi nyelv, de különösen a népnyelv számos magyar szóval és magyaros fordulattal gyarapszik s így megindul annak a mind nagyobb arányokat öltő magyar eredetű szókinsznek a beidegződése, amely különösen a mindennapi élet legváltozatosabb vonatkozásainak kifejezésében, az erdélyi oláhnak a nyelvét mindmáig a moldvai, de méginkább a havaselvi oláh előtt ismeretlen sajátos jelleggel ruhazza fel. Magyar eredetű erdélyi oláh tájszavakat már az oláhok letelepedésének kezdete óta, azaz a XIII. századtól kezdve feltételezhetünk, nagyobb arányú átvételeknek a feltételei azonban csak a XVI. századtól kezdve alakulnak ki, amikor a protestáns fejedelmek vallási és kulturális törekvései mozgásba hozzák

az erdélyi oláhság szélesebb rétegeit s egyúttal újabb, szorosabb kapcsolatot teremtenek az uralkodó nemzet fiai és a kálvinizált szkizmatikusok között. Alvinczi Zoba János a XVIII. században már teljes tudatában van az erdélyi oláh nyelvnek a helyi adottságokból folyó sajátos színezetével. Aranykoporsó (Sicriiul de aur 1683) c. művének előszavában írja: „Afla-veî și cuvinte, pentru că Rumâniî nu grăim toți într-un chip, cum ăste: oca-pricina au adeverița, în alian-înpotrivă, hasna – folosul, alduiala – blagosloveniia, și altele, care li-am pus după obiceiăul cum grăescü pre aciaste locuri.”⁹⁸ A kálvinista kátékban és zsoldárszövegekben (Todorezku töredék, Agyagfalvi, Fogarasi, Viski stb.) egyaránt találunk az erdélyi oláhoknál mindmáig divatozó magyar elemeket és olyan irodalmi átvételeket, amelyek az oláh prédikátorok magyaros műveltsége révén jelentkeznek: *aldaș* < áldás, *aleniș* < ellenes, *arădat* < eredet, *beteag* < beteg, *biztătuî* < biztat, *budușlui* < bujdos, *bușului* < busul, *copârșău* < koporsó, *dărab* < darab, *eștișug* < istenség, *făgădaș* < fogadás, *fejedelm* < fejedelem, *feredeu* < feredő, *giolgiu* < gyolcs, *chinciu* < kincs, *lămpaș* < lámpás, *mărădic* < maradék, *nemeșug* < nemesség, *nemzat* < nemzet, *părtăluesc* < pártol, *pildă* < példa, *șinor* < (z)sinór, *semei* < személy, *suduî* < szid, *surzuesc* < szerez, *tărnaț* < tornác, stb.⁹⁹ Kálvinista hatásra kerülnek a görög-bolgár eredetű egyházi kifejezések és bibliai nevek helyébe magyaros hangalakú szavak: joltar – psaltire, catechizmuș – catehism, Ierusalim – Jerusalem, Jezuș Cristuș – Isus Hristos stb., amelyek azonban nem tudtak huzamosabban meghonosodni s már az unitus mozgalmak első sikerei után kezdték elveszteni talajukat. Hogy a protestáns kori magyar hatás nem csupán szavak átvételét tette lehetővé, bizonyítja az *-ul* határozószóképző esete, amely a karánsebesi szótáron kívül Viskinél is előfordul.¹⁰⁰ Külön tanulmányt érdemelne a magyarországi latinságnak a hatása a görög-katolikus szerzők szókincsére és stílusára. Bobb püspök szótára pld. tele van magyar közvetítésű latin elemekkel, a Molnár-féle (2) és a budai szótárban pedig igen sok erdélyi oláh tájszót találunk először feljegyezve.¹⁰¹ Ma már elmondhatjuk, hogy az erdélyi oláhság nyelve annyira telítve van magyar elemekkel, hogy ezeket még a háború utáni megváltozott viszonyok között sem lesz könnyű a köztudatból kiszorítani. A magyar közigazgatás megszűntével ilyen szavaknak, mint *fișpan* < főispán, *fibirău* < főbíró, *varmeghie* < vármegye, *poștameșter* stb., háttérbe kellett szorulniok, az olyanok azonban, amelyek nem jelölnek az államélet változásaitól függő intézményeket s egyéb dolgokat, legfeljebb az iskola és a sajtó nivelláló hatása miatt veszíthetnek tért. Ha összeadnók az Erdély különböző vidékein használatos magyar eredetű tájszavakat, úgy összesen mintegy másfélezerre számíthatnánk. Helyenként a magyarsággal való keveredés ará-

nyában a kölcsönszavak száma is változó, így pld. Hátszeg vidékén jóval kevesebb, mint a Szilágyságban, Biharban, vagy éppen Békésben.¹⁰²

Általánosabban ismereteseek: *aldaş* < áldás, *andăluesc* – andălesc – *îndulesc* – *undulesc* < indul-, *arşeu* < ásó, *bai* < baj, *biciuluesc* < becsül-, *beteag* < beteg (itt-ott Moldvában és Havaselvén is használják), *biriş* < béres, *birău* < bíró, *boboană* < babona, *bolănd* < bolond. *bulciu* – *bâlcu* < bulcsú, búcsú; *canceu* < kancsó, *chepeneag* < köpönyeg, *cătană* < katona, *celuesc* < csal-, *chilin* < külön, *chindeu* < kendő; *clap* – *colop* < kalap, *dărab* < darab, *duhan* < dohány, *făgădău* < fogadó, *feredeu* < feredő, *găzdac* < gazdag, *hamiş* < hamis, *hibă*, < hiba, *hitioan* < hitvány, *iosag* < jószág, *jinău* < gyanu, *lepedeu* < lepedő; *leveşă* < leves, *mulătuesc* – *mulătesc* < mulat; *nialcoş* < nyalka, *ocă* < ok, *odor* < udvar, *picioacă* < pityóka, *popiruş* < papiros; *raşpău*, *raşpoi* < rászpó, ráspoly; *săbău* < szabó, *sechiraş* < szekeres, *surzuesc* < szerez-, *şuhan* < soha, *tolcer* < tölcser, *tulai* < tolvaj (indulatszó), *ţifraş* < cifrás, *ţintirim* cinterem, *ughian* < ugyan, *uiagă*, *oiagă*, *iagă* < üveg, *vălău* < vál(y)ú, *vica* < véka, *vigan* < vigan, *zar* < zár stb. Néhány vidékre szorítkoznak: *ardămălesc* (a Szilágyságban *dermelesc*) < érdemel, *arac* < árok, *acădesc* < akad- (talál, ráakad értelemben), *băieş* < hányás; *bintătuesc* – *bintătesc* < büntet, *birtocoş* < birtokos; *bizătuesc*, *bizătesc* < biztat-; *borviz* < borvíz, *buibeleu* < bujjbelé (női kabát), *bumbuşcă* < gombostű, *căpăluesc* < kapál-, *căput* < kapu(t); *feleluesc*, *felelesc* < felel-; *forostuesc*, *forostesc* < forraszt-; *găbănaş* < gabonás, *hir* < hír, *horjolesc* < horzsol-, *ipulet*, *ipulat* < épület; *ilaciu* < villás (ökörszarvról); *legheleu* < legelő, *mai* < máj, *meghiş* < mégis, *morcoaşă* < marokvas, *ocoş* < okos, *parsec* < pohárszék, *răntaş* < rántás, *rişcaşă* < rizskása; *sacfiu*, *saschiu* < szegfű, *suciu* < szűcs, *şogor* < sógor, *şuldeu* < süldő, *temeteu* < temető, *ticlăzău* < téglázó, *ţipău* < cipó; *văcăluesc*, *văcălesc* < vakol- (vácálaş), *vifel* < vőfél(y), *zacicău* < zacskó s még sok más szó, amelyeknek többé-kevésbé kimerítő felsorolásával is oldalakat tölthetnénk meg.¹⁰³ Számos magyar szót találunk az alsófehérmegyei oláh bányász-zsargonban is.¹⁰⁴

Másrészt az oláh nyelv sem maradt hatástalanul az erdélyi magyarság és a szászság nyelvére. E hatás jelentőségét persze nem szabad túlbecsülnünk, ahogy ezt Edelspacher eredményeinek némi félremagyarázásával Şăineanu teszi¹⁰⁵ s már eleve le kell szögeznünk, hogy oláh eredetű szavaink egy-két kivétellel (pld. ficsúr < ficior) mind tájszavak.¹⁰⁶ Mint általában az oláhsággal érintkező népeknél, úgy az erdélyi magyarság nyelvében is elsősorban a pásztorélet fogalmköréből vett kölcsönvételeket találunk: *berbécs* < berbece, *burduff* „juhbőr, melybe a túrót teszik” < burduf, *csobán(y)* „juhásztor” < cioban, *dászkal* „oláh tanító” < dascăl, *donyica* „sajtár, kanna” < doniţă, drák „ör-

dög” < drac, *észtręnga* „bekerített juhfejőhely” < strungă, *făta* „román leány” < fată, *gulásztra* „borjadzás utáni tej” < curastă, *kacsula* „sapka” < căciulă, *kolindál* „énekelve házról-házra jár” (karácsonykor) < *colindă*, *ludáj* „sütőtök” < ludaie, *mióra* „kétéves bárány” < mioară, *nótin* „egyéves bárány v. csikó” < noatin, *ópril* „megtilt” < opri, *pakulár* „juhásztor” < păcurar, *petrecsélni* „mulatni” < (a se) petrece, *prunkuj* „fiú” (tréfásan) < prunc(ul), *szokotálni* „számítani, latolgatni” < *socoti*, *trába* „dolog” < treabă, *vopozál* „fest” < văpsi stb.¹⁰⁷

Brenndörfer munkájának alapján ítélve¹⁰⁸ az erdélyi szászokra gyakorolt oláh nyelvi hatás a magyarra gyakoroltnál erősebb. Itt sem hiányoznak a pásztorélet kifejezései: *berbetsch*, *burdú(f)*, *tschobân*, *strungě*, *korástrě-kurástrě*, *pokurar*, emellett azonban éppúgy, mint az erdélyi magyar nyelvjárásokban találunk a hitélet, a babonák s a mindennapi élet egyéb fogalmait jelölő kölcsönvételeket is pld. *afuresin* „kárhoztat” (magy. *áfuriszál*), *burlak* (magy. *burlák*, *bullák*) „aglegény” < *burlac*, *deskintân* „ráolvas” (magy. *deszkentál*) < *descântă*, *dultschâtse* „cukorba főtt gyümölcs” (magy. *dulcsáca*) < *dulceață*, *furkoichen* „kis villa” < *furcoi+-chen*; érdekes képzésű múltidejű melléknévi igenevek: *genekezit* „elkényszeredett” < *necăjit*; *genepustit* „elhagyott” < *năpustit*; *gepropedit* „tönkretett, elpusztított” < *prăpădit*; *kolindân* < *colindă*, *lepedân* „elpocsékol, elpazarol” < *lepădă*, *muntschin* „dolgozik, fárad” < *munci*, *powestin* „elmond, fecseg” < *povesti*, *sokotin* < *socoti* (magy. *szokotál*), *tovărăsch* „pajtás” (magy. *toáros*) < *tovarăș*, *zărě* „savó” < *zară* stb. Egyes magyar szavak oláh közvetítéssel kerültek az erdélyi szászba, mint pld. *hăzně* < rom. *Hăsnă* < magy. *haszon*, vagy *ñeam* < rom. *neam* < magy. *nem*. A három nyelvnek évszázadokon át tartó kölcsönhatása magyarozza, hogy egész sereg olyan szót találunk, amely az egyikből a másik kettőbe vándorolt át, pld. *almosch* – *adălmaș* < áldomás; *borwîsz* – *borviz* < borvíz; *schăragla* – *șireglă* < saroglya *bruók* – *brocu* < Brok;¹⁰⁹ *frustuk*, *früstök* – *frustuc* < szász, ill. sváb *Frühstück meringya*, *merēnde* „útravaló” – *merinde* < *merinde*; *cujka* – *tsuikě* < *țuică* stb.

Az erdélyi oláhok általában *Rumân* néven nevezik magukat, épp úgy, mint ókiráltságbeli fajttestvéreik, továbbá a macedóniai és albániai rokonaik (Armân, Rumăn, Rămăn).¹¹⁰ Bármennyire is igyekezett a hivatalos nyelvhasználat ezt a népies hangalakú nevet a közoktatás, a közigazgatás, a sajtó és az irodalom segítségével a latinizáló *Român*-nal helyettesíteni, az újítás mindmáig sem tudott általánossá válni. Az elcsatolt területeken élő oláhokat a regátbeliek *Ungurean*-nak hívják, az utóbbiakat viszont *Muntean*-nak (munténiai, azaz havaselvi), illetve *Moldorean*-nak (moldvai) nevezik az erdélyiek. A Kárpátok medencéjén belül vidékek szerint is többféle elnevezés divatozik: *Bănățean* (bán-

sági), *Hațegan* (hátszegi), *Crișan* (körösvidéki), *Marămureșan* (máramarosi), *Abrudan* (abruudi), *Sălăgean* (szilágyi), *Oltean* (oltvidéki), *Someșan* (szamosvidéki) stb. E nevek egyszersmind gyakran szerepelnek vezetéknevek gyanánt. További elnevezések: *bufan* (Bánságba költözött munténiaiak), *colibaș* (töröcsváriak), *coldan* (így nevezik a zsilvidékiek Erdélyben lakó rokonaikat), *frătuț* (a bánságiak neve a bufánoknál), *luncan* (aradmegyeiek), *mărginean* (a széleken lakók neve), *moț* (mócok Torda-Aranyos és Alsófehér megyében), *mocan* (mokányok, a Barcaságban és Háromszéken); *nemiș nemniș* < nemes (különösen Hunyadban¹¹¹ és Máramarosban); *pustălău* (< pusztáló) az aradmegyei lonkaságon lakó oláhokat hívják így a *pădurenik*; *țuțuian* (így nevezik a mokányok a széleken lakókat) stb.

Az Erdély-ből származó *Ardeal* (helyenként *Ardeliu*) név csak az újabb hivatalos nyelvhasználatban jelenti a Bánság, a Körösvidék, a Máramaros és a Kárpátok közötti területet, az oláh népnyelvben szűkebb, ha pontosabban meg nem is határozott értelme van. Így pld. a barcasági és a hátszegi oláhok éppúgy nem tartják magukat *ardelenik*nek, mint a mócok.¹¹² Erdélyt jelentő összefoglaló eredeti elnevezésük különben sohasem volt az oláhoknak, a bevándorlók természetesen megelégedtek az egyes vidékek esetenkénti elkeresztelésével s így keletkezett a *Țara Făgărașului*, *Țara Oltului*, *Țara Hațegului*, *Țara Oașului* (Avasvidék), *Țara Bârsei*, *Țara Maramureșului* stb. elnevezés. Különben a *țară* (< terra szónak „sikság, sikvidék” jelentése is van (v. ö. *țărăni*, a sikságon lakók, Grai și Suflet II. köt. 87. l.). A móc lovakra rakott abroncsaival és fahéjtokokban szállított fenyőszurokkal ereszkedik le a cárába, hogy áruért lisztet kapjon, míg a mokány ugyancsak a cárában telet át juhaival.¹¹³

Meglehetősen elhanyagolt terület az erdélyi oláh folklor hatásának tanulmányozása és az oláhságot ért magyar és német néprajzi hatások kimutatása. Érdemes előmunkálatok sem magyar, sem oláh részről nem hiányoznak, összefoglaló képet azonban e téren még nem alkothatunk magunknak. Ehhez oláh részről szükség lesz a néprajzi kutatás módszerének revíziójára, amelynek – néhány kivételtől eltekintve – még mindig a túlzott és egyoldalú latinizálás jelöl ki téves irányokat és emellett a magyar, német (*szász és sváb*) és rutén folklor tényezőinek tudományos alapon történő számbavételére. Az utóbbit meg kell előznie a speciálisan erdélyi oláh néprajzi elemek szétválasztásának. Ilyen pld. a hunyadmegyei Boieza községben divatozó *kirvai la berbece* (kosünnepély), amelyet a templomépítés befejezésének emlékére ül meg az ottani német és oláh lakosság.¹¹⁴ Arra is több példa van, hogy ugyanannak a népszokásnak a Kárpátokon túl oláh, Erdélyben azonban magyar eredetű neve van. Husvét hétfőjén vagy keddjén tartják a

bánsági oláhok a *mătcălu* (< mátkáló, mátkázó) ünnepet, amelyen a falu legényei testvéri szövetséget kötnek (*înfărtăția*) s ugyanígy a hajadon leányok is (*însurăția*). Mehedinți és Muscel kerületekben *Insoară* a megfelelő népszokás neve.¹¹⁵ Magyar elnevezéssel találkozunk olyan esetekben is, amikor a jelölt személy, vagy szokás nem okvetlenül magyar. A menyasszonyt Aradmegyében és a Szilágyságban a *corinteu* (< kurjantó) kíséri, akinek nevét Slavici még a görög (χωρατεύω-ból (= tréfálkozik) próbálta magyarázni.¹¹⁰

Tárgyalásunk folyamán a magyar-oláh kulturális kapcsolatok kutatásának terén elért eredményeket mutattuk be s igyekeztünk rámutatni a megoldásra, illetve tisztázásra váró problémákra is. Az a nagy lendület, amelyet az oláh tudományos élet a háború után vett, kötelességévé teszi a magyar tudományosságnak, hogy a két népet közösen érdeklő kérdések egyoldalú megvilágításának ellensúlyozására az eddigi alkalmoszerű vállalkozásoknál tökéletesebb eszközökkel végezze feladatát.¹¹⁷

¹ *Szentpétery*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest 1927. I. köt. 2. füz. 277. l.

² Századok, XLVI. köt. 292. l. és Erd. Irod. Sz. 1927. 235. l.

³ Az oláhok története. I. köt. 328–30. l. és *Karácsonyi*, Századok XLII. (1908) 847–48. l.

⁴ A magyar nemzet története. I/2. 346. l. 10. jegyz. Az erdélyi oláhság XIII. sz.-i okleveles említéseit 'Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában' c. munkám-ban állítottam össze, amely nemsokára önálló könyv alakjában fog megjelenni.

⁵ A Szent-László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Budapest 1925. 72–73. l.

⁶ A *pastores Romanorum és pascua Romanorum* előfordulására és magyarázatára nézve v. ö. Hóman, i. h. 33. és 72. l.; K. *Schünemann*, Die Römer des anonymen Notars. Ung. Jahrb. VI. köt. 1926. 452. J. *Deér*, i. h. 11. l. *Pais D.*, Magyar Anonymus. Budapest 1926. 9., 129., 131. l.

⁷ *Melich*, A honfoglaláskori Magyarország. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I. köt. 6. füz. 308. l.

⁸ L. bővebben A románság őshazája és a kontinuitás c. értekezésemet. Jancsó Benedek-Emlékkönyv. Budapest 1931. (U. a. A Jancsó Benedek Társaság Kiadványai I.)

⁹ V. ö. Nyelvtudományi Közlemények.

¹⁰ L. ennek cáfolatát A románság őshazája és a kontinuitás c. cikkemben, i. h. 14–15. l.

¹¹ L. Legrégibb oláh jövevényszavunk kormeghatározásához c. közleményemet, Magyar Nyelv 1929. 47–48. l.

¹² *Győrffy* I., Kolozsvár megye néprajzi térképe a Hunyadiak korában. Föld és Ember V. köt. 103. l., l. még Erdélyi Irodalmi Szemle I. köt. 224. l.

¹³ *Győrffy*, Stefan: Das Ungartum im Tale der Sehwarzen Körös. Separat-Abdruck aus dem Internationale des „Földrajzi Közlemények“ Bd. XLI. Heft 1–10. 3. l.

¹⁴ A honfoglaláskori Magyarország 184–187. l. Az oláh tudósok ez elnevezésben egy ősoláh politikai intézmény nyomait látják: *I. Bogdan*, Ohaba Ohabnic. Convorbiri Literare. 1906. 295–99. l. S. *Dragomir*, Câteva urme ale organizației de stat slavo-român, Dacor. I. köt. 149. l. R. *Vuia*, Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor. Cluj 1926. 25. l. V. ö. még a Périodiques linguistiques roumains c. beszámolómban tett megjegyzéseimet, Revue des Etudes Hongroises VI. köt. 394–95. l.

¹⁵ *Petrovay* György, A máramarosi oláhok. Betelepedésük, vajdáik és kenézeik. Századok XLV. évf. 607–626. l., továbbá *Lehóczky* Tivadar, Adalékok a kenézek intézményéhez. Tört. Tár. 1890.

¹⁶ T. *Papahagi* a máramarosi oláhságról írt művében említi, hogy a nagyszámú „nemesi”-k mindmáig büszkén megkülönböztetik magukat az egyszerű zsellérsorban maradt oláh paraszttól, akivel össze sem házasodnak. (Graiul și folklorul Maramureșului. Din vieța poporului român XXXIII. București 1925. XII. l.)

¹⁷ *Hanusz* István, A románok terjeszkedése Szolnok-Doboka vármegyében (a Földrajzi Közleményekből [Magyar-román Szemle] Ungaria). III. évf. 209–217. l. A cikk sötét színekben ecseteli a vidék magyarságának elrománosodását. A *Tagányi-Réthy-Pokoly-Kádár*-féle Szolnok-Doboka vármegye monographiája különösen Réthy tollából sok becses adatot közöl nemcsak a megyei oláhsága, hanem általában az oláhság erdélyi megtelepedésére vonatkozóan is.

¹⁸ L. bővebben Pesty Frigyes, A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. Ért. a tört. tud. köréből V. köt. III. sz. 7. l.

¹⁹ *Csánki*, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, V. köt. 36. l. E területekre nézve l. még *Sólyom-Fekete*, A magyarság és az oláh incolatus Hunyadban. Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társ. Évkönyve I. köt. 52–78., továbbá Syl-Völgy s benépesítése, valamint annak egyéb történetei; u. o. IV. köt. 76–94. l. Iorga reticentiáira jellemző, hogy Hátszeg vidékét, mint Litvoiv „fejedelemségének” (principauté) tartozékát tünteti fel (Acad. Roum. Bulletin de la section Historique III. évf. 3. sz. 231. l.), pedig itt IV. Béla hűbéradományáról van szó, amelynek fejében a vajda kénytelen volt elismerni királya szuverenitását. (L. *Hunfalvy* Pál, Az oláhok története. I. köt. 354–55. l.)

²⁰ *Csánki*, i. h. 36–37. l. V. ö. még *Sólyom-Fekete*, Vázlatok az oláh kenézi intézmény története ismertetéséhez. Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társ. Évkönyve II. köt. 14–37. l.

²¹ *Csánki*, i. h. 23–35. l.

²² *Hóman-Szekfü*, Magyar történet, IV. köt. 298. l.

²³ U. o. Az oláhok térfoglalására a XV. sz. után l. *Szekfü*, n. o. V. köt. 48. kk. l.

²⁴ V. ö. *Jancsó* Benedek, A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. Budapest 1896. 272. kk. l. és Erdély története. Cluj-Kolozsvár 1931. 70–72. l.

²⁵ K. *Kadlec*, Valași i valašské právo v zemích slovanských a uherských. V Praze 1916. L. még *Székelly* István alapos bírálatát M. *Constantinesco*, L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie c. könyvéről. Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes V. köt. 164. kk. l.

²⁶ *Jancsó* Benedek, A román nemzetiségi törekvések története. II. köt. 261. l.

²⁷ L. A. *Bunea*, Vechile episcopii românesce a Vaduluï, Geoagiuluï, Silvașuluï și Bělgraduluï. Blaș 1902. l. l. Ism. *Görög* Ferenc, Századok-XXXVII. évf. 659–53. l., továbbá Ierarchia Românilor din Ardeal și Ungaria, Blaș 1904. 4–5. fej.

²⁸ U. o. 60–61. l.

²⁹ L. *Hunfalvy*, Az oláhok története II. köt. 209–10. l. és *Hodinka* A. megjegyzéseit. A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Budapest 1910. 27. kk. l.

³⁰ I. *Lupaș*, Istoria bisericească a Românilor Ardeleni. Sibiu 1918. 84–85. l.

³¹ A későközépkori kulturális és nyelvi magyar hatásokra nézve l. Die ungarischen Lehnwörter im Rumanischen c. dolgozatom II részét Ung. Jahrb. IX. köt. 274–317. l.

³² Az oláh tudósok általában elfogult szempontok szerint tárgyalják a reformáció hatását az oláhságra, a százszok tisztán anyagi érdekből, a magyarok pedig magyarosítási céllal viselték volna szívükön az oláhok megreformálását. Így pld. *Puşcariu* szerint a kálvinista püspökségek megszervezése és a szláv egyházi nyelv helyettesítése az oláhhál „drasztikus eszközök” (!) voltak, melyeket a magyarok a politikai hatalom birtokában alkalmaztak (Istoria Literaturii Române. Epoca-veche. Sibiu 1930. 73. l. L. még *Moldován* Gergely, A románság. Történeti-, nép- és földrajzi Könyvtár LX. köt. 111. l.). A „drasztikus eszközök” kitünő eredményeit azonban már nem vonja kétségbe, mert néhány oldallal tovább így folytatja: „A románoknak többé nem kellett érezniök elmaradottságukat azokkal a nemzetekkel szemben, melyek a Szentírást saját nemzeti nyelvükre fordították le; ezentúl a legegyszerűbb ember is megérthette Isten igéjét.” (U. o. 78. l.) Ezzel szemben azonban ismeretes, hogy István vajda a moldvai örményekkel szemben Tochati Minász örmény író bizonyossága szerint a legkegyetlenebb hittérítői eszközöket alkalmazta, úgyhogy sokan Erdélybe menekültek.

³³ V. ö. Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár I. köt. 8. l.

³⁴ H. *Wittstock*, Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösner-gaues. Wien 1858. 59. l.

³⁵ J. *Trausch*, Schriftsteller-Lexicon, oder biographisch-literarische Denkmäler der Siebenbürger Deutschen, I. köt. 103–105. l.

³⁶ Így pld. a Coresi és Tudor diakónus által 1561 elején befejezett oláh Evangheliar s a következő évben megjelent Cetveroevangheliar slavonesc. Az előbbinek epilógusában Benkner hivatkozik Szent Pál apostolnak a korinthusiakhoz intézett leveléből vett ismert mondására: „in sfânta besearcă mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înţeles decât zece mie de cuvinte neînţelese, în limba striină” (jobb öt értelmes szót szólni az egyházból, mint idegen nyelven tízezer értelmetlent).

³⁷ L. Dacoromania V. köt. 900. l.

³⁸ Szövegét latin betűs átírással A. *Bârseanu* közölte (Analele Acad. Rom. Mem. Sect. Lit. Ser. III. Tom. I.), majd facsimile-kiadásban I. *Bianu* (Texte de limbă din secolul XVI. I. Bucureşti 1925). Elterjedtségét bizonyítja, hogy másolatai a mohácsi Sturdza-kódexben és a Marţianu-kódexben is fennmaradtak (L. A. *Rosetti* Les catéchismes roumains du XVI-e siècle. Romania XLIII. köt. 321–334. l. és *Drăganu*, Dacoromania IV. köt. 2. rész. 1091–1101. l.). Gulyás P. A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században (Budapest 1931) c. művének a Coresi nyomdáról szóló fejezetében nem említi, kimaradt továbbá A. *Veress*, Bibliografia română-ungară (Bucureşti 1931) c. egyébként gazdag könyvészeti anyagot tartalmazó munkájából is.

³⁹ Ezek alatt a legrégebbről, talán még a XV. sz.-ban keletkezett kizárólag vallásos jellegű fordításokat értjük (voroneci kódex, voroneci és scheiai zsol-tárok), amelyekről *Iorga* hirdette először, hogy Máramarosban huszita hatásra jöttek létre (Istoria literaturii religioase a Romînilor pînă la 1688. Bucureşti 1904.) s ezt az elméletet *Puşcariu*, *Drăganu*, A. *Candrea* és Al. *Procopovici* is vallják. Lutheránus befolyásra gondol *Densuşianu* (Histoire de la langue roumaine II. köt. 7. l.) s ezt közelebbről A. *Rosetti* próbálta bizonyítani, aki sze-

rint 1530 és 1561 között ugyancsak Máramarosban indult volna meg az oláh irodalom. A vitás kérdés egyelőre még nem tekinthető lezártnak, annyi azonban bizonyos, hogy sem a bogumilizmus (Hasdeu), sem a „nemzeti szellem ébredése” (C. Metroniu, T. Palade) nem világíthatja meg eredetük problémáját. Akár a huszitizmus, akár a reformáció javára is fog eldőlni a vita, végeredményében egy olyan szellemi mozgalom javára kell majd írni a szóbanforgó szövegeket, amely a történeti Magyarország területén érintette az oláhságot. L. a kérdés részletesebb bibliográfiáját *Puşcariu*, *Istoria Literaturii Române*. Epoca Veche. II. kiad. Sibiu 1930. 220–22. l.

⁴⁰ *Hunfalvy*, Az oláhok története II. köt. 332–333. l.

⁴¹ *Bunea*, *Vechile episcopii românești* 40–41. l. A román egyházi nyelv bevezetésére nézve l. At. M. *Mariencescu*, *Luteranismul, Calvinismul și Introducerea limbii românești în biserica din Ardeal*. *Analele Acad. Rom.* XXIV. tört. București 1902.

⁴² A Molitvelnic magyar elemei és magyaros szerkezetei alapján már N. *Hodoș* magyar forrásra gondolt (Un fragment din Molitvelnicul Diaconului Coresi. *Prinos lui D. A. Sturdza*. București 1903. 235–276. l.), amelyre közelebbről azonban mégis E. *Dăianu* mutatott rá, l. Un molitvenic calvinesc pentru Români. *Ravașul* VI. köt. 168–181. l. L. még *Veress* Endre, Erdély- és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok (1544–1808). Kolozsvár 1910. 10–12. l. *Sztripszky–Alexics*, Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban. Budapest, 1911. 94–96. l., és N. *Drăganu*, Un fragment din cel mai vechiu molitvenic românesc. *Dacoromania* II. köt. 266. l. – Magának a Tâlcuț Evagheliilor-nak esetleges magyar forrásai nincsenek tisztázva. *Drăganu* írja, hogy Gr. Crețu (Șt. Pop segítségével) már 1885-ben a Cipariu által közzétett szemelvények (Chrestomatie sau Analecte literare 16–29. l.) magyar hatásokat eláruló szövegekből azt következtette, hogy ez magyarból készült fordítás, *Dacoromania* II. köt. 266. l.

⁴³ N. *Sulica*, O nouă publicație românească din secolul al XVI-lea: Liturghierul diaconului Coresi, tipărit la Brașov în 1570. Târgu-Mureș (Marosvásárhely) 1927. (Kny. a Șoimii c. folyóiratból III. évf. 9–10. sz.). Eddig ismert egyetlen példánya az idézett tanulmány szerzőjének birtokában van. L. még N. *Drăganu*, Despre ce Psaltire și Liturghie vorbește Pavel Tordași la 1570? *Dacoromania* IV. köt. II. rész. 913. kk. l.

⁴⁴ N. *Densușianu* a Magyar Nemzeti Múzeum példányának első leírója (*Magyar Könyvszemle* 1879. 157–58. l.) még fel sem veti a fordítás eredetijének problémáját. Téves nyomokon járnak M. *Gaster*, *Chrestomatie română*. Leipzig–Bucarest 1891. XXV. l., *Densușianu*, *Primus et *antaneus en roumain*. *Romania* XXX. köt. 114. l. és *Iorga*, *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688*. București 1904. 97. l. A Heltaiból kiinduló irodalomra nézve l. *Sztripszky–Alexics*, Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban. *Protestáns hatások a hazai románságra*. Budapest 1911. 98, 224. l., I. *Popovici*, *Paliia dela Orăștie*. București 1911. *Analele Acad. Rom.* Tom. XXXIII. Mem. Secț. Lit. No. 7., M. *Roques*, *L’original de la Paliia d’Orăștie* (Kny. a *Mélanges offerts à M. Émil Picot*-ból, Paris 1913.); *Popovici* József, *Két XVI-ik századbeli román nyomtatvány*. *Magyar Könyvszemle* XXI. köt. 109–112. l. M. *Roques*, *Les premières traductions roumaines de l’Ancien Testament*. *Paliia d’Orăștie* (1581–1582). Préface et livre de la Genèse publiés avec le texte hongrois de Heltaï et une introduction. Paris 1925. c. kritikai kiadásáról l. az *Ung. Jahrb.* VII. köt. 473–74. l.-on közzétett

ismertetésemet. A Palia első oldalának facsimile kiadását közli A. Veress, Bibliografia română-ungară. vol. I. București 1931. 47. l.

⁴⁵ A kérdés irodalmát l. Pușcariu, Istoria literaturii române. Epoca veche. 223. l. és Rosetti, Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle. Paris 1926. 10. l. 5. sz.

⁴⁶ L. Bitay Árpád, Az erdélyi románok a protestáns fejedelmek alatt. Diciosânmartin-Dicsőszentmárton 1925. 9. l. A fogarasi református oláh iskola rendszabályait I. Lupaș oláhra is lefordította; l. Revista generală a învățământului XII. köt. (1924) 440–446. l.

⁴⁷ Egy XVI. sz.-i bécsi nyomtatvány kötési tábláiban Sztripszky Hador találta meg. Kiadta Sztripszky–Alexics, Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban. Budapest 1911 (néhány téves átírással figyelemztet Drăganu, Două manuscrite vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian. București 1914. 21. 4. jegyz.). Mivel Szegedi Gergely énekeskönyve a XVI. sz.-ban unitáriusoknak, sőt szombatosoknak is forrásul szolgált, a Todoreszku-töredék közvetlen forrásának, illetve forrásainak tisztázása még a nagyterjedelmű magyarnyelvű zsolttárirodalom áttanulmányozásával is nagy nehézségekbe ütköznék. Ugyancsak kényes probléma a fennmaradt oláh zsolttárszövegek viszonya egymáshoz és a magyar mintákhoz. Sztripszky–Alexics tehát könnyen félreérthető címet választottak, egyébként számos értékes megállapítást is tartalmazó könyvüknek, amint erre már Melich (Magyar Könyvszemle, XIX. köt. 362–64. l.) és Trócsányi Z. (Egyet. Phil. Közl. XXXVI. évf. 236–37) is rámutattak. Az utóbbiak meggyőző könyvtörténeti és nyelvészeti érvekkel bizonyítják, hogy a töredék nem származhat Hoffhalter Rudolf váradai nyomdájából, hanem sokkal inkább Heltai kolozsvári műhelyéből. V. ö. még Gulyás, A könyvnyomtatás Magyarországon 262–63. l. A Hoffhalterek Magyarországon, 16. j.

⁴⁸ Drăganu lehetségesnek tartja, hogy Tordási Pál nem a Coresi-féle Psaltirea megvételét ajánlotta az 1571-iki kolozsvári zsinatra egybegyűlt oláh papoknak, hanem azt a feltételezett oláh graduálét, amelynek a Todoreszku-töredék őrizné az emlékét. Dacoromania IV. köt. 87–88. l. Ugyanott közli (86. l.) néhány oláhnyelvű zsolttárnak kezdősorait, melyeket szerinte 1640 körül jegyzett fel Halics Mihály apja.

⁴⁹ Agyagfalvi énekeskönyve a „Catechismus Religionis Christianae, illetőleg Catechizmus az az: á) Keresztyeni Vallasnak és Hütnek.... summája, avagy veleje. Albae–Juliae, illetőleg Fejirvaratt 1639.” c. könyvhöz van hozzákötve, amelyben Szilády Áron találta meg. V. ö. Sztripszky–Alexics, i. m. 174. kk. l. Az egyetlen példányban ismeretes kolligátumot a debreceni ref. Kollégium könyvtárában őrzik.

⁵⁰ Helyesírásilag nem egészen pontos másolatát l. Gr. Silași, Psaltirea calviniano-română versificată. Transilvania VIII. évf. 12–14. sz. (141–143, 151–153, 160–163. l.) és Sztripszky–Alexics, i. m. 187. kk. l.

⁵¹ G. Alexici, Material de limbă din „Codicele de Petrova” (Petrovay). Revista pentru istorie, arheologie și filologie XIII. köt. (1912) 278–79. l. és Inseamnări dintr’o călătorie. Noua Revistă Română XI. köt. (1912) 203 l.; Drăganu, Dacoromania IV. köt. I. r. 90 l.

⁵² Bianu–Hodoș, Bibliografia românescă veche I. köt. 160. kk. l. Román címe: Catechismus, Atsaja ej atsaja; Summa szau Meduaa à uluitej si à kredinciej Christinaszkae, kuprinsze en Entreberj, si Reszpunszurj szkurtae; si ku adeveretury den szkriptura szventae enterite. Ezt megelőzőleg csak né-

hány kuriózumszámba menő latinbetűs Miatyánk ismeretes: Megiser 1592, Luca Stroici 1593, Bocatius 1614 stb., míg Vito Piluzio moldvai katolikus misszionáriusnak oláh katekizmus 1677-ben jelent meg (V. ö. *Tagliavini*, *Alcuni manoscritti rumeni- Studi Rumeni* IV. köt. 43. l.) Ugyanilyen érdekes számba megy a két cirillbetűs magyar Miatyánk; az egyiket *Hunfalvy* közölte (Ért. a ny. és szépt. kör. XV. köt. IV. sz.), a másikat *Drăganu* (Anuarul Institutului de Istorie Națională III. köt. 561–63. l. v. ö. még Erd. Ir. Sz. 1926. 3–4. sz. 394. l. és *Bărbulescu*, *Curentele literare la Români în perioada slavonismului cultural. București 1928. 15–16. l.*)

⁵³ *Bianu-Hodoș*, i. h. 162. l.

⁵⁴ L. bővebben a Nyelvtudományi Közleményekben (1930. 103. kk. l.) írt összefoglaló ismertetésemet a magyar szótárirodalom hatásáról az oláhokra, ahol a kérdés irodalma is megtalálható.

⁵⁵ *Istoria literaturii române. Epoca veche. 110. l.*

⁵⁶ V. ö. a Corviná-ban közölt ismertetésemet és Nyelvtud. Közl. XLVIII. (1931) 105–6. l.

⁵⁷ Eredetijét l. *Thaly* Kálmán, Régi magyar vitézének és dalok. Pest 1864. II. köt. 47. l. Első tizenhat sora megvan a vásárhelyi daloskönyvben is, l. *Ferenci* Zoltán, Vásárhelyi daloskönyv. Budapest 1899. 89–90. l. (Régi magyar könyvtár XV. köt.). Alexics egy hátszegvidéki oláh kálvinista lelkészben keresi a szerzőt, ezzel szemben *Drăganu* (Dacoromania IV. köt. II. rész, 104–105. l.) hajlandó Halics Mihálynak tulajdonítani.

⁵⁸ *Eckhardt* Sándor, Balassi Bálint irodalmi mintái. Irodalomtörténeti Közlemények. XXIII. évf. 172, 444. l. és G. *Kristóf*, Poezia populara română și Balassa Bálint. Dacoromania III. köt. 550–560. l. A két nótajelzés a következő: Az Szavu nu lasze'n kaasza fata (Szilády, XXIX) és Arra az oláh nótára: az mint az eltévedt juhokat siratja volt az oláh lány (Szilády XXXV).

⁵⁹ *Drăganu*, Mihail Halici. Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII. Dacoromania IV. köt. 77. kk. l. Az óda facsimile-kiadását I. u. o. a 168. l. után, pontos másolatát *Veress*, Bibliografia română-ungară. I. köt. 116. l.

⁶⁰ *Drăganu*, Cea mai veche carte Rákóczyana. Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj 1922. I. köt. 253–58. l. *Veress*, Bibliografia română-ungară nem említi.

⁶¹ *Bianu-Hodoș*, i. h. I. köt. 107. l.: Catechismu calvinesc 1640. *Veress* i. h. 78. l. szerint a kézirat ugyan megvolt már 1640-ben, de csak 1642-ben került sajtó alá, mert Varlaam metropolita ebben az évben tartotta a káté ellen összehívott zsinatot. Ez az érv nem fogadható el fenntartás nélkül, mert amíg a káté Udriște Năsturel közvetítésével Varlaam kezébe került, az alig két esztendő bizvást eltelhetett. Pușcariu – valószínűleg tollhibából kifolyólag – Varlaam Feletét (Răspunsul) 1647-ből keltezi 1645 helyett (Istoria literaturii române. Epoca veche 100. l.).

⁶² V. ö. *Drăganu*, Dacoromania IV. köt. I. rész, 77. l. 2. jegyz. és II. rész, 1151. l. A kolozsvári tudós a fentieket a Barițiu György által kiadott újlennyomat (Nagyszeben 1879) szövege alapján teszi fel, nézetünk szerint teljes joggal. Az első kiadásból ma már egyetlen példány sem ismeretes; l. *Veress*, Bibliografia română-ungară I. köt. 78. l.

⁶³ Geleji Rákóczi Györgyhöz intézett leveléhez több az oláh püspököknek adandó utasítást mellékel, amelyeket már azért is idézünk, mert vi-

lágosan kitetszik belőlük, hogy a fejedelmek nem magyarosítási szándékból szorgalmazták az oláhok kálvinizálását.

a) Hogy itt maga mellett, vagy ahol alkalmasnak ítéltetik, egy jó oláh scholát erigáljon (t. i. a püspök), amelyben két vagy három deákul, görögül és oláhlul tudó, értelmes tanító mestereket tartson, akik oláh gyermekeket és ifjakat mind a deákságra, s mind az keresztyén vallásra tanítsanak.

b) Hogy typographiát és typographus legényeket tartson, kikkel mind az ő eklesiájoknak s mind scholajoknak épületére kívántató szükséges könyveket nyomtathasson.

c) Hogy az idegen nyelven való birbitélést (t. i. az egyházi szláv nyelven) az alatta levő papokkal elhagyassa, hanem minden isteni szolgálatot velek a paraszt község előtt magok nyelvén, azaz: oláhlul tétessen. (*Berbetél, mint az oláh pap*, a Székelyföldön járatos szólásmód, v. ö. Magyar Tájszótár I. köt. 119. l.)

d) Hogy minden vasárnap kétszer, szerdán, pénteken oláhlul egyszer-szer prédikáltasson.

e) Hogy a mi mindennapi könyörgésünket, mind a reggelit s mind az estvélit oláhra fordítván, leírassa, kinyomtattassa és minden helyeken az ő gyülekezetekben elmondassa.

f) Hogy a mi oláhra fordított énekeinket, melyekkel a kárán-sebesiek, lugosiak élnek, leírassa, kinyomassa és gyülekezetekben mindennap prédikáció, könyörgés előtt és után is énekeltesse.

Hogy immár oláhlul fordított katechizmusokat kinyomassa és a gyermekeket s leánykákat szabott órákon reá taníttassa. V. ö. *Jancsó* Benedek, A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. Budapest 1896. I. köt. 523. l. Hasonló rendelkezésekkel, illetve feltételekkel többször találkozunk az erdélyi fejedelmeknél. Brankovics Száva püspököt Apafi egyesek szerint lefejeztette volna, mivel ragaszkodott a szláv egyházi nyelvhez (v. ö. pld. *Márki* Sándor, Bihari román írók. Nagyvárad 1881. 2. l. és *Réthy* László, A magyar irodalom s az oláhok. Hunfalvy-Album 152. l.). E kérdéssel s több egyéb a Brankovics személyéhez fűződő mendemondával Jancsó Benedek foglalkozott (A román nemz. törekvések tört. I. köt. 557. kk. l.).

⁶⁴ Teljes címe: Noul Testament. Sau înpăcareă, au leagea noao alui Isos Hristos Domnului nostru. Izvodit cu mare socotință, den izvod Grecescu, și slovenescu, pre Limba Rumânească, Cu îndemnarea și porunca, denpreuna cu toată cheltuiala, A măriei sale, Georgie Rakoți, Craiul Ardealului, i procia. *Bianu-Hodoș*, I. köt. 165. l. – *Veress*, Bibliografia română-ungară I. köt. 80. l., átírása nem egészen pontos.

⁶⁵ *Bianu-Hodoș*, i. h. 168. l.

⁶⁶ *Ib.* 170. l.

⁶⁷ מל'החלל מ'החלל PSALTIREA Ce să zice, CÂNTAREA, A FERICITULUI PROROC ȘI IMPĂRAT DAVID. Cu cântările lui Moisi și cu summa și rânduiala, la toți psalomii... cu agiutoriul lui Dumnezeu, și cu îndemnarea și porunca, denpreuna ku toată cheltuiala A măriei sale GEORGIE RAKOȚI, Craiul Ardealului, i prociaia. *Bianu-Hodoș*, I. köt. 184. l. – *Veress*, Bibliografia română-ungară I. köt. 81. l.

⁶⁸ Scutulă catichizmușului cu răspunsu den scriptura sfântă. Inpotriva răspunsului adoao țări, fără scriptură svântă. L. *Bianu-Hodoș*, I. köt. 207. l. és *Veress*, Bibliografia română-ungară, I. köt. 92. l. Ma már egyetlen példánya sem ismeretes, az utolsó Barițiu György birtokában volt, de ennek is nyoma

veszett. Hunfalvy aligha jár helyes nyomon, midőn feltételezi, hogy ez a káté, mely az 1640-esnek módosított második kiadása, Kyrill Lukaris kálvinista szellemben szerkesztett hitvallása szerint készült (Századok 1886. 485–86. l.) s Drăganunak valószínűleg sikerülni fog közelebről is igazolni azt a számos egyezésre alapított feltevését, hogy az oláh káté forrása a *Kereszturi* Pál Csecsemő Keresztényében (magyar kiadása 1638-ból v. ö. Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár 52. sz.) található Az keresztyéni vallásról való catechizmus, maid szinten az Heidelbergai Catechismusnak rendi szerent, l. Dacoromania IV. köt. II. r. 1151. l.

⁶⁹ *Bod* Péter, Smirnai Szent Polycarpus. 106. l.

⁷⁰ *Veress*, Erdély- és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok 27. l. *Bitay* Á. mutatott rá, hogy Matkó könyve angoltól készült fordítás révén, a román irodalomnak ez az első-magyar közvetítésű kapcsolata az angol irodalommal, Erd. Ir. Sz. 1924. I. sz. 61–62. l. Megjelenési évét tévesen idézik: *Drăganu*, Dacoromania IV. köt. 1150. l. és Pușcariu, Istoria Liter. rom. Epoca veche 106. l.

⁷¹ *Bianu–Hodos* 80. 84. (v. ö. ehhez Adause) és 87. sz. *Veress*, Bibliografia română-ungară 223. 228. és 234. sz.

⁷² *Bitay* Á., Az erdélyi románok a protestáns fejedelmek alatt 22. l.

⁷³ *Veress*, i. h. I. köt. 142–43. l. és *Ghibu*, Din istoria literaturii didactice românești. București 1916. Analele Acad. Rom. Tom. XXXVIII. Mem. Sect. Lit. No. 1. 3. l.

⁷⁴ Catechismul calvinesc, Sibiu 1879. 84. l.

⁷⁵ *Maior* Péter jegyzi meg a cirill betűkről, hogy ezek „densissimas tenebras Valachicae linguae offuderunt” (Orthographia romana sive latino-valachica. Budae 1819. III. l.).

⁷⁶ V. ö. Dacoromania IV. köt. 80. l.

⁷⁷ Ilyen pld. Csáki Mihály, János Zsigmond kancellárja, akinek Valkai András ajánlotta egyik históriás énekét és Kornyáti Békés Gáspár fogarasi comes.

⁷⁸ Iorga a párisi protestáns teológiai fakultáson tartott „Le protestantisme roumain” c. előadását így fejezi be: „Et, comme nous avons profité largement de l’incitation donnée aux lettres roumaines par les différentes formes de propagande protestante, il faut en être très reconnaissant, et j’emploie ce moment et cet endroit pour témoigner de cette dette de reconnaissance.” (Revue Historique du Sud-Est Européen VIIe année, N-os 4–6. 78. l.). Meny-nyivel helyénvalóbb lett volna e köszönet a kolozsvári magyar egyetemen!

⁷⁹ Az unió irodalmára nézve v. ö. *Hómon–Szekfü*, Magyar történet VI. köt. 463. l. – Román részről általában elítélően nyilatkoznak az egyesüléstről, l. pld. Alexandru Pop, Desbinarea în biserica Românilor din Ardeal și Ungaria 1697–1701. București 1921. és Silviu *Dragomir*, Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII. Sibiu 1920.

⁸⁰ *Veress*, Bibliografia română-ungară I. köt. 253., 283. és 321. sz.

⁸¹ Egyetlen példánya sem ismeretes s így egyelőre nem dönthető el, hogy a Horányinál és Szabó K.-nál említett Catechimus valachicus (1. még *Bianu–Hodos* 133. sz. és *Veress*, Bibliografia română-ungară 272. sz. alatt közölt irodalmat) azonos-e vele.

⁸² Figyelemreméltó jelenség, hogy a protestáns korban is találkozunk oláh eredetű katolikusokkal. Éppúgy mint Buitul, karánsebesi születésű

volt a szintén jezsuita Ivul György is és még néhányan. Hunyadmegyében különben 1600 körül kb. 10.000 katolikus oláh élt, többnyire lelkipásztori felügyelet nélkül, akiknek ősei részben még Nagy Lajos és Kapisztrán János idejében hagyták el a görög-keleti vallást. Buitul az első oláh, aki már jóval uniált fajtestvérei előtt Bécsben és Rómában végezte tanulmányait, még pedig az Erdélyből távozni kényszerült csikmádéfalvi Szentandrásy István katolikus püspök költségén. L. *Bitay*, Georghe Buitul. Dacoromania III. köt. 789–92. l., továbbá Az erdélyi románok a prot. fejedelmek alatt, 20. l.; *Drăganu*, Dacoromania IV. köt. 118. l. (u. o. ír Ivulról is, 120–21. l.). – A XVII. századi nevesebb oláh eredetű katolikusok közül még kiskájoni Kájoni Jánost, az irodalmunk történetéből is ismeretes franciskánust kell említenünk. L. *Drăganu*, Dacoromania IV. köt. 102–103. l.

⁸³ Buitul a XVI. század vége felé született s így fordításának kolozsvári kiadása, amely a címlap szövege szerint nem a legelső (de isznove tiperit), csak jóval halála után jelenhetett meg. Az első kiadás sorsa nincs tisztázva. Dobronoki György nagyszombati jezsuita 1636 febr. 2-án kelt lakonikus megjegyzése: „Accepi a Karan Sebes a nostris patribus (t. i. a karánsebesi jezsuitáktól) catechismum P. Canisii e latino in linguam Valachicam imprimendum Posonii opera P. Iacobi Némethi” (Archiv für siebenb. Landeskunde, Neue Folge XIX. köt. 629. l.), nem említi Buitul nevét, csak Némethiét, aki 1635-től 1644-ig volt a pozsonyi kollégiumi nyomda igazgatója (Szinyei, Magyar. i. IX. köt. 949–50). Bizonyosnak látszik, hogy Némethi csak a kézirat kinyomatásának nyomdatechnikai részére ügyelt fel, a fordító azonban egy karánsebesi jezsuita – eddigi ismereteink szerint Buitul – volt. Veress hajlandó feltételezni, hogy Némethi is lefordította Canisius katekizmusát (Bibliografia română-ungară I. köt. 152–53. l.), ami azonban aligha fog bebizonyosodni. Egyelőre túlzottnak kell tartanunk azt a határozottságot is, amellyel Drăganu nyilatkozik az első kiadásról (Dacoromania IV. köt. 119–20. l.).

⁸⁴ A román helyesírás története 121. l. Az első kiadás a kalocsai piaristák nyomdájában készült, a második a budai egyetemi nyomdában (1799). *Iorga*, Istoria lit. rom în veacul XIX. I. köt. 298. l., és *Göbl* László, A legrégibb oláh iskolai dráma. Debreceni Szemle, VII. évf. (1933) 204–208. l.

⁸⁵ *Siegescu*, u. o., továbbá *Bianu-Hodoş*, II. köt. 250 l.

⁸⁶ L. Egyetemes Phil. Közl. 1908. 473. l. és Budapesti Hirlap 1908. máj. 14. 12. l. és főleg *Tagliavini*, Despre, Lexicon compendiarum latino-valachicum. Bucureşti 1932. Ac. Rom. Mem. Sect. Lit. Ser. III. Tom. VI. Mem. IV., amelyben elsősorban a *Göbl* László által kikutatott ezirányú eredményeket közli.

⁸⁷ A latinos iskolára nézve l. A. *Mariencescu*, Viétia si operele lui Petru Maioru. Bucureşti, 1883., *Sedean* Ábrahám, Maior Péter élete és munkái. Tanulmány a román irodalom köréből. Arad, 1911., I. C. *Bianu*, Viaţa şi opera lui S. Micu-Klein. Bucureşti 1876.

⁸⁸ Lesicon românescu-latinescu-ungurescu-nemţescu quare de mai mulţi Autori în cursul a treideci şi mai multoru ani s’au lucratu. Budae 1825. – Történetével behatóbban még nem foglalkoztak, forrásainak kérdésével még kevésbé. Az eddigi irodalmat l. *Tagliavini*, II „Lexicon Marsilianum”. Acad. Rom. Études et Recherches V. Bucureşti 1930. Még mostohább elbánásban részesült egészen a legújabb időkig Bobb püspök román-latin-magyar szótára (Kolozsvár, 1822–23), l. *Göbl*, Nyelvtud. Közl. 1931.

⁸⁹ Romanische oder Macedo-walachische Sprachlehre. Wien, 1813. L.

erről bővebben Arno *Dunker*, II. Jahresbericht des rum. Seminars zu Leipzig 1895.

⁹⁰ Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen... von Georg Constantin Rosa, Zuhörer der Physiologie und Geburtshülfe auf der medizinischen Universitäts-Fakultät zu Pesth in Ungern. L. *Bianu-Hodoș*, II. köt. 537 l. A könyvnek a hozzá mellékelt előfizetési lista szerint Budán és Pesten kívül, sok miskolci és néhány ungvári előfizetője volt. L. *Veress*, Bibliografia română-ungară II. köt. 169., továbbá ib. 225. l., 1112. sz. l. jegyz. Az említett helyeken kívül még Egerben, Brassóban és Szébenben voltak macedorománok.

⁹¹ *Capidan* Th., Petru Maior și Aramânii. Junimea Literară XII. évf. 63–69. l.

⁹² V. ö. *Jancsó* Benedek, A román nemzetiségi törekvések története, II. köt. 319. l.; *Tulbure* Gh., Influența binefăcătoare și rolul important al coloniștilor macedo-români în istoria dezvoltării noastre culturale. Familia, seria II. anul II. Nr. ½, 12–14. l. és Coloniile macedo-române din Ungaria și tinereța metropolitului Șaguna. Luceafărul (Nagyszeben), VIII. évf. 99–103, 129–133. l.; *Burghel* M., Insemnări privitoare la colonia macedo-română din Ungaria și din Viena la începutul secolului trecut. Arhiva XXXVIII, évf. 2–4. sz. 64–76. l.

⁹³ L. bővebben Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen II. Ung. Jahrb. IX. köt. 274. kk. l.

⁹⁴ Ilyenek minden valószínűség szerint *alean* < ellen, *belșug* < bőség, *bir* < bér, *chin* < kín, *heleșteu* > halastó, *neam* > nem, *tăgădui* – tagadni, stb. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy már a XVI. sz. előtt több magyar szót vettek át az oláhok, mint amennyit a szláv oklevelekből ki lehet mutatni.

⁹⁵ *Popovici* J. a magyar elemek alapján odavetett megjegyzésében egyenesen huszita hatásra magyarból készült fordításoknak tartja ezeket. L. Palița dela Orăștie (1582). București 1911. 15. l. Az esetleges magyar források kérdését Drăganu sem tisztázta, amikor Popovici ötletéről megállapítja, hogy „amennyire ellenőrizhette”, nem eléggé indokolt (Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian. București 1914. 6. l.). Az a meggondolás, hogy az ezirányú kutatás negatív eredménnyel végződhetik, még közelebbi megerősítésre szorul.

⁹⁶ Az oláhok története, II. köt. 355. l.

⁹⁷ *Sztripszky–Alexics*, Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban, 96., 218., 227. l. és *Tagliavini* II „Lexicon Marsilianum”. București 1930. 117–18. l.

⁹⁸ *Bianu-Hodoș*, I. köt. 273. l. (Mivel mi románok nem beszélünk mindnyájan egyképpen, találni fogsz ilyen szavakat: *oca* (< ok) – pricina vagy adeverința, în *alian* (< ellen) înpotrivă, *hasna* (< haszon, haszna) – folosul, *alduiata* (az *aldui* < *ald*-igéből képezett főnév) – blagosloveniia, amelyeket az iteni szokásnak megfelelően használnak.) Az oláhok nyelvéről szólva, Benkő is megemlíti, hogy „Multa etiam abs Hungaris mutuata est, quibus non in Transilvania solum, sed et contermina Valachia utitur” (Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus. Vindobonae 1778. 481. l.). *Benkő* nyomán ír K. G. *Windisch*, Geographie des Königreichs Ungarn. Preszburg, 1780. 52–3. l.

⁹⁹ *Moldován* G., Alsófehér vármegye román népe. Alsófehér vármegye monografiája. I. köt. 2. rész. 821. l. Nagy-Enyed, 1899. – *Sztripszky–Alexics*,

i. h. 216. l. – M. *Roques*, *Palia d'Orăștie* (1581–82), Paris 1925. XXXVII – XXXVIII. l.

¹⁰⁰ L. Dacoromania III. köt. 803. l. és Nyelvtudományi Közlemények XLVIII. (1931) 99–100. l.

¹⁰¹ Wörterbüchlein Deutsch und Wallachisches. Hermannstadt, 1822. Ime néhány jellemzőbb tájszava: censiren – *țenzurăluî* < cenzurál –, *cinaș* < csinos, *mereu* < merő (merek; csak éppen a szótárban fordul elő); *învităluî* invitál; *bîrșag* < bírság; *hurduzău* < hordozó (kötél); *vălătaș* < vallatás; *uișag* < ujság, stb. Érdekes adatait az eddigi tudományos irodalom figyelmen kívül hagyta.

¹⁰² További tájékoztatással szolgálnak: *Alexics* György, *Magyar elemek az oláh nyelvben*. Budapest, 1888. (Különlenyomat a Nyelvtud. Közl. XVI–XVII. kötetéből); *Al-George* Flórián, *A felső Nagy-Szamos völgyének román nyelvjárása*. Budapest, 1914.; *Barbul* Jenő, *Az avasvidéki nyelvjárás*. Budapest, 1900.; *Caba Vazul*, *Szilágy vármegye román népe, nyelve és népköltészete*. Bécs, 1918. *Hetcó* J., *A berettyómenti román nyelvjárás*. Belényes, 1912.; *Mândrescu*, S. C., *Elemente ungurești în limba română*. București 1892.; *Moldován* Gergely, *Alsóféher vármegye román népe*. Nagy-Enyed, 1899; *Stan Vazul*, *Magyar elemek a mócok nyelvében*. Nagy-Szeben, 1908. Emellett tájszótárakban (A. Viciu, Șt. Pașca) s népköltési gyűjtemésekben (*Alexics*, J. Bîrlea, Candrea–Densușianu–Speranția, L. Costin, Densușianu, Frâncu–Candrea, etc. Hodosiu, Jarnik–Bârseanu, Mândrescu, Papahagi, J. Pop–Reteganul, Popovici, Țiplea, Weigand), továbbá folyóiratokban is (Șezătoare, Transilvania, Ungaria, Foișoara, Grai și Suflet, stb.) sok becses anyag van felhalmozva.

¹⁰³ Fogalomkörök szerinti megoszlásukat l. *Alexics*, *Magyar elemek az oláh nyelvben*. Budapest, 1888. Különlenyomat a Magyar Nyelvörből. 122–127. l.

¹⁰⁴ V. ö. Oláh *feliort* < magyar *feljárat* c. közleményemet *Magyar Nyelv*. 1931. 188–89. l. Az itt idézett irodalomhoz l. még *Pașca*, *Glosar dialectal*. București 1928. Acad. Rom. Mem. Sect. Lit. Ser. III. Tom. IV. Mem. 3.

¹⁰⁵ *Edelspacher*, *Rumun elemek a magyar nyelvben*. Nyelvtud. Közl. XII. köt. (1875), ill. L. *Șăineanu*, *Istoria Filologiei Române*. București 1895. 211–17. l.

¹⁰⁶ *Szinnyei* József, *Román elemek a magyar nyelvben*. Magyar Nyelvőr XXII. köt. (1893). Oláhul is megjelent Ion *Pap* C. fordításában, *Ungaria* (Magyar-Román Szemle) II–IV. köt. (1893–95). – *Damian* István, *Adatok a magyar-román kölcsönhatáshoz*. Nyelvészeti Füzetek 67. Budapest 1912. 13–60. l. Erdélyi nyelvjárásaink monográfiáiban és nyelvészeti folyóiratainkban szintén találunk idevágó anyagot. A világháború után érthető okokból sok oláh szó özönlött el a kisebbségek nyelvét s ahogy azelőtt az erdélyi oláh *fișpan-t*, *birău-t* mondott, úgy használják mindinkább a magyarok is a *prefect*, *primar* stb. szavakat (l. *Csűry* Bálint, *Erdélyi magyar nyelvünk állapota*, *Magyar Nyelv* XXVII. köt. 253–58. l.) és *Vásárhelyi* Gergely, *A magyar nyelv küzdelmes sorsa Erdélyben*. Magyarosan IV. (1935) 5–8. sz.

¹⁰⁷ Fogalomkörök szerinti megoszlásukat l. *Damian* i. h. 43–44. l.

¹⁰⁸ Román (oláh) elemek az erdélyi szász nyelvben. Budapest 1902. L. még G. *Kisch*, *Rumänische Elemente im Sieb.-sächsischen*. Korrespondenzblatt des Vereins für siebb. Landesk. 1903. évf. 65–69. l.; E. *Grigoroviță*, *Românisme în dialectul german al Sasilor din Transilvania*. Noua Revistă Română

II. köt. 250, 341. kk. I. és S. C. *Mândrescu*, Influența culturai germane asupra noastră I. Influența germană asupra limbei române. Jași 1904.

¹⁰⁹ L. bővebben Magyar Nyelv XXXVIII, köt. 53. I. – Az erdélyi szász magyar elemeire nézve I. J. *Jacobi*, Magyarische Lehnworte im Siebenbürgisch-Sächsischen. Programm des evang. Gymnasiums A. B. in Schässburg. 1895. és *Ungar*, Ungarisches Lehngut im Sieb.-Sächs. Karpathen 1912. évf.

¹¹⁰ *Rumăr* volt Ireneo della Croce tanúsága szerint az isztriai románok népi neve is a XVIII. sz.-ig (Historia antica e moderna, sacra e profana della città di Trieste, 334. l.), ezt azonban kizsorította a horvátoktól kölcsönzött *Vlaš, Vlaș*. Csak a magukat *Vlašî*-nak nevező megleni oláhságnál nincs nyoma a Romanus-nak (Th. *Capidan*, Meglenoromâni I. Istoria și graiul lor. București 1925. 5. l.).

¹¹¹ A hátszegi nemes-családok mindmáig megőrizték társadalmi fensőbbiségük tudatát, éppúgy mint a máramarosiak. Densușianu közöl egy szatirikus versikét, amellyel az egyszerű paraszti sorban élő oláh csipkedi a *nemeș* gógös elzárkózottságát:

Nemeș lamură	[Nemes vagy a javából,
Cu Țiganii seamănă	Mégis cigánynak látszol.]

(Graiul din Țara Hațegului, 6. l.)

¹¹² L. *Drăganu*, Toponimie și Istorie. Anuarul Institutului de Istorie Națională II. köt. 233. kk. I. és C. *Lacea*, Țară, Țara Bârsii și Ardeal. Țara Bârsei I. évf. (1929) 2. szám.

¹¹³ Az erdélyi oláhság foglalkozási ágaira s egyéb életviszonyaira nézve I. *Moldován*, Alsófehér vármegye román népe. Néprajzi tanulmány. Budapest 1899. 725. kk. I.; *Densușianu*, Graiul din Țara Hațegului. București 1915.; *Din vieața poporului român* c., a román Akadémia kiadásában 1908 óta megjelenő sorozat, amelynek folytatása *Anuarul Institutului de Folklor* címmel jelenik meg: *Caba* V., Szilágy vármegye román népe, nyelve és népköltészete. Bécs 1918.; *Biblioteca folkloristică a Banatului*, Sub direcția: L. *Costin*, Timișoara 1927-től; V. *Haneș*, Din Țara Olutului. Insemnări etnografice și linguistice, culegere de texte, glosar de cuvinte... București 1922.; S. C. *Mândrescu*, Literatură și obiceiuri populare din comuna Rîpa de Ios (com. Mureș-Turda). București 1892.; E. *Moroianu*, Din ținutul Săcelelor (Barcaság) Grai și Suflet vol. IV. 310–350. l.; V. *Păcală*, Mo nografia comunei Rășinariu. Sibiu 1915.; T. *Papahagi*, Cercetări în Munții Apuseni (a mőcokról és mokányokról) Grai și Suflet. II. köt. 22–89. l.; E. *Precup*, Păstoritul în munții Rodnei. Biblioteca Dacoromaniei 3. Cluj 1926.; Gr. G. *Tocilescu*, Materialuri folcloristice I. köt. 1–2. rész. Bucuresci 1900.; P. *Cancel*, Păstoritul la poporul român. Convorbiri Literare XLVII. évf. 851–75. l.; H. *Dumke*, Terminologie des Ackerbaues im Dakorumänischen. Jahresberichte des Institutes für rum. Spr. XIX–XX. köt. (1913) 65–123. l.; *Liuba-Jana*, Topografia satului și hotarului Măidan. Caransebeș 1895 (fáluleírás); ezenkívül folyóiratok (Dacoromania, Ethnographia, Familia, Șezătoarea, Ungaria) stb. Erdélyi vonatkozású tanulmányok találhatóak a Gusti volt közoktatásügyi miniszter szerkesztésében megjelenő Arhiva pentru știința și reforma socială c. folyóiratban is. A Gusti-féle falumunkára v. ö. *Venczel* József tanulmányát: Erdélyi Múzeum XI. (1935.) 219. kk. l.

¹¹⁴ *Moldován* G., A románság. II. köt. 100. l. Nagybecskerek 1895.

¹¹⁵ *Drăganu*, Cuvinte și obiceiuri. Extras din „Revista Filologică” Anul II. (1928) 75–77. l.

¹¹⁶ *Drăganu*, u. o. 73–74. l. és *Viciu*, *Glosar dialectal* 36. l.

¹¹⁷ Az oláhság őstörténetét s ezzel kapcsolatban az ú. n. kontinuitás kérdését külön kötetben tárgyaljuk (l. f. 8 j.), amely most van sajtó alatt. Sok probléma, amelyet jelen dolgozatunkban részletesebben nem fejtegetünk, ebben a munkánkban részesül közelebbi megvilágításban. – Az oláhság szellemi fejlődésének folyamatát, jórészt a Nadler-féle irodalomtörténeti szempontok alkalmazásával újabban *Gáldi* László vázolta fel 'A román irodalomtörténet tájrajzi problémái' (*Apollo* III. 1935. 339–384. l.) c. és az erdélyi oláhság jelentőségét is megfelelő módon kidomborító értekezésében.